

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія
Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня *магістр*

***ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ
ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ***

Здобувачки *Жукової Світлани Григорівни*

Науковий керівник:

Папуча Микола Васильович,

кандидат психологічних наук, професор

Рецензенти:

Щотка Оксана Петрівна,

кандидат психологічних наук, доцент

Пісоцький Олександр Петрович

кандидат психологічних наук, доцент

Допущено до захисту: _____ 2024 р.

Завідувач кафедри:

Проф. _____ **Папуча М.В.**

Ніжин-2024

АНОТАЦІЯ

Валентина Жукова. Магістерське дослідження «Психологічні особливості уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку»

У магістерській роботі здійснено теоретичний аналіз та емпіричне дослідження проблеми уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Так, у першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження уваги у дітей молодшого шкільного віку» авторкою був здійснений теоретичний аналіз проблеми уваги у психологічній науці, розглянуто основні підходи до її тлумачення, уточнено функції, властивості та види досліджуваного явища. Водночас, розглянуті особливості психології молодшого школяра та розглянуті особливості розвитку властивостей уваги та її видів у дитини молодшого шкільного віку.

У другому розділі «Психологічні особливості уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку» здійснено теоретичний аналіз проблеми затримки психічного розвитку, розглянуто сутність поняття та основні ознаки в індивіда. Разом із тим, уточнені основні ознаки уваги дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку.

У третьому розділі «Емпіричне дослідження уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку» здійснено емпіричне дослідження особливостей розвитку уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку, розроблено й апробовано корекційно-розвивальну програму оптимізації розвитку властивостей уваги дітей означеної категорії.

ANNOTATION

Valentyna Zhukova. Master's thesis “Psychological peculiarities of attention of junior schoolchildren with mental retardation”

The theoretical analysis and empirical research of the problem of attention of primary schoolchildren with mental retardation (MR) is carried out in the master's thesis. Thus, in the first chapter “Theoretical and Methodological Foundations of the Study of Attention in Primary School Children” the author carried out a theoretical analysis of the problem of attention in psychological science, considered the main approaches to its interpretation, clarified the functions, properties and types of the phenomenon under study. At the same time, the peculiarities of the psychology of primary school children are considered and the peculiarities of the development of the properties of attention and its types in primary school children are discussed.

In the second section “Psychological Features of Attention of Primary School Children with Mental Retardation” theoretical analysis of the problem of mental retardation is carried out, the essence of the concept and the main features of an individual are considered. At the same time, the main signs of attention of primary school children with mental retardation are clarified.

In the third chapter “Empirical study of attention of primary school children with mental retardation” an empirical study of the peculiarities of attention development of primary school children with mental retardation is carried out, a correctional and developmental program for optimizing the development of attention properties of children of this category is developed and tested.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УВАГИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1. Увага як психічний процес: основні підходи	8
1.2. Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку	16
Висновки до розділу 1.	24
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УВАГИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	25
2.1. Психологічні особливості дітей із затримкою психічного розвитку	25
2.2. Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.	33
Висновки до розділу 2.	38
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УВАГИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	39
2.1. Методика й особливості організації дослідження	39
3.2. Зміст корекційно-розвивальної програми впливу на властивості уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку	50
Висновки до розділу 3	60
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність теми. Психічний розвиток молодшого школяра постійно перебуває у центрі уваги дослідників. Саме у цьому віці відбуваються важливі зрушення у психіці дитини, відбувається перехід від дошкільного дитинства до дитинства шкільного, яке ставить серйозні вимоги до рівня розвитку пізнавальних психічних процесів. Молодший шкільний вік є поворотним пунктом у її становленні. Увага займає особливе місце серед психічних явищ, оскільки завжди включена у практичну діяльність і у пізнавальні процеси.

Особливо актуальним нині є питання, що стосуються порушень розвитку уваги, зокрема при затримці психічного розвитку молодших школярів. У дітей затримка психічного розвитку (ЗПР) є складним порушенням, при якому страждають різні компоненти їх психічної, психологічної й фізіологічної діяльності. ЗПР відноситься до «прикордонної» форми порушення розвитку дитини. При ЗПР має місце нерівномірність формування різних психічних функцій, типовим є поєднання як ушкоджених, так і недорозвинених окремих психічних функцій із збереженими. При цьому глибина ушкоджень або ступінь незрілості можуть бути також різними.

Так, клінічні уявлення щодо затримки психічного розвитку описані у роботах Т.О. Власової, К.С. Лебединської, В.І. Лубовського, Т.В. Марковської, М.С.Певзнер, Т.В.Сак та інших вітчизняних і зарубіжних учених. Особливості психічного розвитку дітей із ЗПР та питання надання їм корекційної допомоги висвітлені у дослідженнях У.В. Ульєнкової, Н.А. Бастун, В.В.Назаревич, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, О.П. Хохліної, С.Г. Шевченко, Н.А. Ципіної та ін.

При затримці психічного розвитку недостатній рівень уваги – одна з істотних і помітних особливостей їхньої пізнавальної діяльності. Т. А. Власова і М. С. Певзнер відзначають, що основною ознакою ЗПР є незрілість емоційно-вольової сфери. Один з проявів цієї незрілості - невміння зосередитися на

виконанні навчальних завдань. Увага є однією з важливих передумов усіх видів діяльності, в першу чергу пізнавальної. Від розвитку і організації уваги залежать якість і успішність засвоєння і розуміння навчального матеріалу.

Зараз вчені прийшли до висновку, що увага не є окремим психічним процесом, а є психічною функцією, без якої не можуть здійснюватись всі інші психічні явища та феномени. Тобто з увагою пов'язані пізнавальні процеси, вона є частиною всіх вищих психічних функцій. Для пам'яті увага виступає як фактор утримання інформації, для мислення - як фактор правильного розуміння і вирішення задач. В системі міжособистісних відносин увага сприяє кращому взаєморозумінню, адаптації людей один до одного. Тому неможливо розвивати дитину в плані психічних функцій, не зачіпаючи розвитку всіх видів уваги.

Особливості уваги дітей з ЗПР проявляються в її нестійкості, неадекватних коливаннях, що є відображенням незрілості ЦНС; підвищеній відволікаємості, слабкій концентрації на об'єкті внаслідок виснаження ЦНС; характерний надзвичайно обмежений об'єм уваги – в кожному даний момент діти сприймають обмежену кількість інформації, не можуть сприймати ситуацію в цілому, а тільки її окремі елементи, за рахунок цього здійснення діяльності уповільнюється. Наявність сторонніх подразників викликає значне уповільнення здійсненої дітьми діяльності і збільшується кількість помилок.

Наразі спостерігається інтерес дослідників до пошуку певних чинників, які здатні впливати на розвиток уваги дітей молодшого шкільного віку з ЗПР, що і зумовило обрання темою нашого магістерського дослідження: *«Психологічні особливості уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку»*.

Мета дослідження полягала у з'ясуванні особливостей розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати особливості уваги дітей молодшого шкільного віку.
2. Визначити прояви уваги при затримці психічного розвитку.

3. З'ясувати основні ознаки уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.
4. Здійснити емпіричне дослідження особливостей розвитку уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку.

Об'єкт дослідження: увага дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: особливості розвитку уваги дітей молодшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Гіпотеза дослідження: властивості уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку покращуються завдяки використанню елементів інтерактивного обладнання сенсорної кімнати.

Методи дослідження:

- *теоретичні* – аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація);
- *емпіричні* – методика на вивчення сконцентрованості уваги (Тулуз–П'єрона); методика для вивчення стійкості та концентрації уваги у модифікації П'єрона-Рузера; методика для діагностики здатності до переключення уваги та розподілу уваги у дітей (коректурна проба Б. Бурдона);
- методи математичної статистики обрахунків даних (*T–Вілкоксона*).

Наукова новизна результатів дослідження: уточнено сутність і прояви уваги дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку; створено методичку для проявів уваги з затримкою психічного розвитку молодших школярів; у розроблено й апробовано корекційно-розвивальну програму розвитку властивостей уваги з елементами сенсорної кімнати.

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, двох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 80 сторінка, основного тексту – 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УВАГИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Увага як психічний процес: основні підходи

Наразі прийнято вважати, що увага є складним психічним процесом, що характеризується вибірковою спрямованістю та зосередженістю свідомості людини на певних об'єктах, явищах або внутрішніх станах за одночасного нехтування іншими. Означений процес забезпечує ефективне сприйняття, обробку та запам'ятовування інформації, що надходить до організму.

При цьому, дослідники переконані, що важливими умовами перебігу психічних процесів є спрямованість і вибірковість, які й пов'язують їх із такою властивістю людської психіки як увага [31]. Отже, увага - це виділення предмета або явища дійсності серед безлічі інших, що знаходяться навколо людини. Фактично, це означає повне та чітке відображення у головному мозку людини предметів, або ж явища, що спостерігається особою [29].

Водночас, увага є доволі неоднозначним психічним процесом, зокрема у контексті психологічної науки. Наразі дослідники не дійшли згоди, щодо сутності цього процесу (феномену), а тому до цих пір відбуваються суперечки щодо його визначення та тлумачення. Так, окремі науковці розглядають увагу як одну з властивостей психіки, іншими словами як окремий і самостійний психічний процес. Натомість прихильники іншого підходу, переконані, що увага є певною формою (не процесом), яка сприяє особистості у її пізнавальній діяльності [28].

При цьому, прояви уваги різняться цілою низкою ознак від решти психічних явищ. Зокрема вважається, що увага є неоднорідною за своєю структурою та кількістю елементів, які її утворюють [18]. Водночас, розрізняють різні види уваги, зокрема чуттєву, інтелектуальну, активну та

пасивну, мимовільну, довільну та мимовільну. Разом із тим, цей процес (увага) дозволяє спрямовувати свідомість на необхідний (цікавий, важливий) об'єкт, або ж переключити людиною свідомість на інший предмет чи взагалі вид діяльності. Але й одночасно, сфокусувати психіку на найбільш важливому та відволіктися від неважливого, зосередившись лише не настільки цікавий, проте актуальній наразі для людини інформації, а також тримати у полі зору декілька об'єктів. Отже, якщо говорити про увагу, то вона може розглядатися як явище, яке одночасно вузьке та широке, інтенсивне або помірне, інертне та рухливе, стійке або ж коливається. Отже, увага як психічний процес виконує низку функцій.

Зокрема до них відносять: відбір релевантної інформації з навколишнього середовища; забезпечення готовності до сприйняття важливої інформації; координує дії, поведінку, спрямовуючи їх на досягнення поставлених цілей; контролює хід думок людини, зосереджуючись на певних із них; відіграє важливу роль у процесі запам'ятовування інформації [9].

Разом із тим, прихильники іншого підходу, не заперечуючи функцій уваги, стверджують, що феномен уваги не вказує ні на що конкретне або ж щось усталене, а тому не використовується як пояснювальний принцип під час вивчення сутності будь-якого явища, оскільки не розкриває його внутрішню структуру. Отже, вона не може розглядатися як самостійний психічний процес [8]. На думку відомого дослідника (П. Гальперін), цьому сприяють наступні чинники: увага ніде та ніколи не є самостійним процесом, а лишень стороною або ознакою психічної діяльності; в уваги немає власного унікального продукту, оскільки вони сприяє поліпшенню всіх видів діяльності.

Взявши за основу означені підходи, у сучасних дослідженнях увагу намагаються аналізувати як особливий психічний стан, що вміщує у собі як організацію процесів і, водночас, відрізняється як самостійне явище. При цьому, особливий акцент робиться на тому, що під постійним впливом дедалі нових і нових вражень, людина концентрується та помічає лише найменшу,

зовсім мізерну їхню частину, проте найбільш важливу. І лише саме ця невелика частинка зовнішніх і внутрішніх вражень, відділяється увагою та фіксується у вигляді образів, уявлень пам'яті, стає змістом для міркувань [10].

Отже, значення уваги полягає у відокремленні актуальної та важливої інформації від несуттєвої. Тому, увага і є неоднозначним, проте складним психологічним явищем, що має сукупність функцій. На цей факт і робиться акцент у довідкових джерелах, зокрема на функції відбору, утримання та збереження інформації до закінчення поведінкового акту чи вчинку. Тому, здійснення контролю над діяльністю та її регуляція і є однією з найбільш важливих функцій уваги [6].

Дослідники виділяють три види уваги, враховуючи наявність вольового зусилля на шляху до поставленої мети: мимовільна (відсутність мети); довільна (мета і вольове зусилля); післядовільна (мета і зацікавленість). Так, мимовільна увага виникає автоматично, без свідомих зусиль, у відповідь на сильні або нові стимули (подразники), основне призначення якої полягає у швидкій орієнтації у навколишньому середовищі, виявленні потенційної загрози. При цьому, увагу, яка виникає сама собою та підтримується на несвідомому рівні, вважають найбільш простішою, позначаючи пасивною, вимушеною (мимовільною) [4]. Основна причина її виникнення – концентрація на об'єкті через певні його ознаки чи властивості [2]. Така увага виникає без жодного наміру, без наявної мети. Вона зумовлена особливостями подразників, що діють на людину, зокрема сили (яскравість, гучність), контрастності (величина, яскравість) і значущості для конкретної людини. Разом із тим, мимовільна увага залежить також і від стану, і самопочуття, і настрою, і переживань, і очікувань, і мрій, і потреб й інтересів людини [13, с. 32].

Натомість довільна увага потребує свідомих зусиль і використовується для виконання складних завдань, що передбачає тривалу концентрацію, а її основна функція полягає у підтримці тривалої зосередженості на об'єкті для досягнення поставленої мети. Отже, довільна увага тісно пов'язана з вольовим

зусиллям людини та свідомо поставленою метою, що відображає зосередженість психічної діяльності на вирішенні різних важливих завдань і досягненні будь-яких цілей. Для виникнення довільної уваги необхідний різного роду досвід і вміння організовувати власну діяльність. Саме тому мимовільна увага виникає у дітей спонтанно, а довільна формується поступово, оскільки потребує певного рівня розвиненості волі особистості. Її підтримання дуже залежить від психічного та фізичного стану особи у момент виконання діяльності. Інколи таку увагу позначають як вольову, а помітно її у конфлікті між обраним об'єктом й об'єктами, які привертають увагу самі по собі [7].

Післядовільна увага виникає вже внаслідок тривалої довільної уваги, коли діяльність досягає автоматизму, а її основною функцією є ефективне й оптимальне виконання звичних завдань. Разом із тим, означена увага може виникати й на підґрунті мимовільної (коли не потрібно нічого для її підтримання), при захопленні будь-чим. Отже, під час післядовільної уваги є усвідомлений вибір предмета (об'єкта) уваги, проте немає стану напруженості, який добре є помітним під час довільної уваги увагою. Післядовільна увага зумовлює виникнення нової установки, що більшою мірою пов'язана з актуальною діяльністю, ніж із колишнім досвідом людини [9].

Також у вітчизняній психологічній науці, окрім довільної та мимовільної уваги, розрізняють типи, основою виділення яких є властивості уваги: широка або вузька увага, в залежності від її обсягу; гарний чи поганий розподіл; легкість і швидкість переключення; зосередженість або неухважність; стійкість чи нестійкість. Разом із тим, враховуючи, що увага є частиною пізнавальних процесів як психічної пізнавальної діяльності, що спрямована на об'єкт, то, в залежності від змісту такої діяльності, розрізняють внутрішню (інтелектуальну) та зовнішню (фізичну, сенсорну) увагу [21].

Так, сенсорна форма уваги відображається у сприйнятті подразників різної модальності, відповідно виділяють зорову, слухову та сенсорну увагу.

Натомість об'єктами розумової уваги як найбільш вищої її форми, є думки, міркування та спогади [24].

Основними властивостями уваги є наступні параметри: обсяг, стійкість, розподіл, переключення, концентрація (зосередженість), вибірковість. Зокрема стійкість уваги проявляється у здатності людини тривалий час утримувати свою увагу на одному об'єкті (предметі) або ж діяльності, бути зосередженою і не відволікатись при цьому на сторонні подразники. Стійкість уваги, на думку науковців, залежить від низки різних чинників і причин, зокрема до них можна віднести індивідуальні властивості особистості, а також її фізіологічні потреби, мотивацію, обставини життя та, а також психічний стан [30].

Розподіл уваги проявляється у здатності людини виконувати одночасно декілька завдань, розподіляючи свою увагу між ними. Проте ефективність виконання кожного завдання при цьому знижується. Розподіл уваги, як і інші її властивості, також залежить від психологічного та фізіологічного стану особи. Сфера розподілу уваги зазвичай знижується під час втоми людини, а також і у процесі виконання складних завдань, які потребують підвищеного рівня сконцентрованості уваги [28].

Переключення уваги проявляється у здатності швидко перемикатися від одного виду діяльності до іншого, перерозподіляти увагу з одного об'єкта на інший. Означена властивість пов'язана зі швидкістю, з якою людина може перерозподілити свою зосередженість з одного об'єкта на інший і легкістю. Разом із тим, переключення уваги може бути як мимовільним, так і довільним. У першому випадку дитина або дорослий мимоволі змінюють фокус своєї уваги на будь-що, зокрема на те, що їх випадково зацікавило, а в другому – зумисно, вольовим зусиллям змушують себе зосередитися на предметі (об'єкті), навіть тоді, коли він не викликає в них особливої зацікавленості. При цьому у цій властивості розрізняють два зовсім різних механізми (процеси). Так, включення уваги характеризується тим, як особа швидко і легко змінює предмет уваги з

одного на інший і повністю зосереджується на ньому; відволікання – тим, як відбувається процес відволікання уваги [31].

Концентрація уваги проявляється у мірі (ступені) зосередженості на об'єкті або діяльності. При цьому, чим вища концентрація, тим ефективніше виконується завдання. Так, людина здатна зосереджувати свою увагу на конкретному виді діяльності, зовсім не помічаючи нічого навколо себе. Іншими словами, міра концентрації уваги на певних предметах і відволікання від інших виявляється у зосередженості уваги [29].

Обсяг (об'єм) уваги виявляється у здатності людини одночасно утримувати в полі свого зору (свідомості) декілька об'єктів або елементів інформації. Зокрема середня величина цієї властивості 5–7–9 одиниць інформації. Водночас, при сприйнятті чимось пов'язаних між собою об'єктів – об'єм охоплених об'єктів і явищ значно зростає.

Разом із тими, науковцями відмічено, що властивостями уваги наразі є: вибірковість і міцність пам'яті, деталізація, точність сприйняття, спрямованість і продуктивність пізнання, іншими словами, результати і якість функціонування всієї інтелектуальної діяльності людини. Так, з'ясовано, що особа із добре розвиненою увагою краще навчається, швидше схоплює сутність проблеми, досягає у своєму житті значно більше, ніж людина з низьким рівнем розвиненості уваги. Іншими словами, увага є ніби каталізатором, що надає змоги розрізняти деталі зображення, для пам'яті увага є чинником, який здатен утримувати потрібну інформацію в оперативній і короткочасній пам'яті, що є обов'язковою умовою для запуску механізмів довготривалої пам'яті. Разом із тим, означений феномен (увага) впливає на мислення та є необхідною умовою й обов'язковим чинником у правильності розв'язання та розумінні пізнавальних завдань. Також варто відмітити, що у міжособистісних стосунках увага сприяє пристосуванню людей одна до одної, попередженню та своєчасному вирішенню конфліктів [32].

Увага формується і розвивається упродовж онтогенезу, зазнаючи вікових змін. Вона тісно пов'язана з іншими психічними процесами і відіграє важливу роль у навчанні, праці та спілкуванні. Найбільш актуальними наразі вважаються напрямки та методи формування довільної уваги. Зокрема питання її розвитку вивчали багато дослідників, зокрема у вітчизняній психології. Також різного роду проблеми, пов'язані з увагою, досліджувалися та висвітлені у різних працях зарубіжних науковців (зокрема зв'язок уваги з інтелектом, інтелектуальними можливостями). У сучасних дослідженнях акцентуються напрямки, які пов'язані з методами та прийомами, які використовуються для привернення уваги школярів, питання самоконтролю у вихованні уваги [32], організацію поведінки особистості. При цьому, у вітчизняних дослідженнях все ж схиляються до того, що увага: а) не є самостійним процесом, а розкривається як певна властивість всієї активності особи; б) увага не має власного конкретного продукту, а її наслідок – це підсилення всіх видів діяльності [41].

Разом із тим, дослідники відмітили її зв'язок із процесами навчання. Так, для розвитку мимовільної уваги не ставиться завдання контролювати людей, оскільки навчання здійснюється через захоплення людиною (виникнення цікавості) етапами діяльності, їх порівняння та розрізнення, аналізу зв'язків між ними. Отже, за таких умов, механізми уваги є результатом створення нової розумової діяльності [9]. Натомість довільна увага, за свідченням науковців, є наслідком діяльності батьків, педагогів, які знаходяться навколо дитини. Так, вони намагаються, використовуючи низку стимулів і засобів, привертати до себе увагу дітей, тобто підпорядковувати їх собі. Відповідно, варто забезпечити дитині означені засоби, завдяки яким вона буде навчатися звертати свою увагу та підтримувати (керувати) її [18].

Отже, розвиток довільної уваги відбувається внаслідок виховання дітей, коли їх стимулюють до формувати свою увагу та виконувати необхідні дії, що і цілком призводить до виникнення свідомого ставлення до діяльності, проте тривалий час таке ставлення залишається на доволі низькому рівні. Водночас, у

дітей увага характеризується особливою емоційністю, оскільки вони ще не навчилися добре контролювати емоції та почуття. При цьому, можна помітити і їх основну особливість, що виявляється у тому, що діти легко відволікаються на різні подразники, а тому довільна увага нестійка. У свою чергу мимовільна увага може бути тривалою та стійкою. Вона розвивається разом із довільною на основі набуття сенсорного досвіду [1].

При цьому, одне з найбільш важливих значень у процесі розвитку довільної уваги займає гра, тому вона тривалий час є провідним видом діяльності. Крім гри, навчальна діяльність також відіграє важливу роль у формуванні властивостей довільної уваги. У процесі навчальної діяльності, у дітей розвивається дисципліна і вони звикають до організованості своєї поведінки й емоцій. Отже, щоб привернути увагу дитини, потрібно подавати матеріал, використовуючи наочність, яскравість і необхідно подавати наочно, яскраво і чітку послідовність. [45].

Наразі увагу прийнято розглядати як складну систему, що містить у собі різноманітні компоненти та механізми. На ефективність уваги впливає безліч факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. До внутрішніх факторів належать: властивості особистості (темперамент, мотивація, рівні тривожності, інтереси), пізнавальні процеси (пам'ять, мислення, увага) фізіологічні особливості (стан нервової системи). Серед зовнішніх чинників виділяють характеристики стимулів (подразників, зокрема їх інтенсивність, новизну, контрастність), умови середовища (освітленість, температура тощо), соціальні чинники (інші люди, характер взаємодії).

Незважаючи на значний прогрес у дослідженні уваги, залишається низка невирішених запитань, зокрема одним із них є проблема операціоналізації поняття уваги, тобто розроблення найбільш точних і сучасних методів її діагностики (вимірювання). Разом із тим, дослідники неодноразово вказують на певні ускладнення при вивченні взаємодії уваги з іншими пізнавальними процесами й емоціями. Разом із тим, адекватне розуміння механізмів уваги

сприятиме розробці ефективних методів навчання, підвищення продуктивності праці, оптимізації умов для роботи та життя людини. Разом із тим, особливий інтерес представляють дослідження уваги дітей, літніх людей, а також людей із різними порушеннями.

Таким чином, увага є складним психічним процесом, ознаками якої є вибіркова спрямованість і зосередженість свідомості людини на об'єктах, явищах або внутрішніх станах за одночасного нехтування іншими. Вона забезпечує ефективне сприйняття, обробку та запам'ятовування інформації, що надходить до організму. Виділяється три форми уваги: мимовільна (відсутність мети); довільна (мета і вольове зусилля); післядовільна (мета і зацікавленість). Їх основними властивостями: обсяг, стійкість, розподіл, переключення, концентрація, вибірковість. Розвиток довільної уваги відбувається внаслідок виховання дітей, коли їх стимулюють до формувати свою увагу та виконувати необхідні дії, що і цілому призводить до виникнення свідомого ставлення до діяльності. Проте у дітей увага відрізняється особливою емоційністю, оскільки вони ще не навчилися добре контролювати емоції та почуття. Незважаючи на значний прогрес у дослідженні уваги, залишається низка невирішених запитань, зокрема одним із них є проблема операціоналізації поняття уваги, тобто розроблення найбільш точних і сучасних методів її діагностики (вимірювання). Разом із тим, дослідники неодноразово вказують на певні ускладнення при вивченні взаємодії уваги з іншими пізнавальними процесами й емоціями. Водночас, адекватне розуміння механізмів уваги сприятиме розробці ефективних методів навчання, підвищення продуктивності праці, оптимізації умов для роботи та життя людини. Особливий інтерес являють собою дослідження уваги дітей, літніх людей, а також осіб із різними порушеннями.

1.2. Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік – це період від 6(7) до 10 років. Фактично –це період найбільш інтенсивного розвитку та соціалізації дитини, що навчається у початковій ланці школи (1–4 класи). Водночас, молодший шкільний вік – це особливий період у житті дитини, що характеризується інтенсивним фізичним, розумовим та соціальним розвитком. Саме в цей час закладаються основи особистості, формуються важливі та провідні соціальні навички та властивості пізнавальних процесів.

Зокрема у вітчизняній психології особливості молодшого шкільного віку пов'язують із наступними положеннями, зокрема:

- у цей період відбувається перехід від гри до навчання, а тому однією із найбільш важливих особливостей цього життєвого етапу є перехід від домінуючої гри до систематичного навчання. Цей перехід вимагає від дитини значних зусиль для адаптації до нових соціальних умов та шкільних вимог;
- відбувається формування внутрішньої позиції школяра, учень молодших класів усвідомлює себе як школяра (ідентифікує себе із цією соціальною роллю), який має певні обов'язки та відповідальність і, водночас, формується позитивне ставлення до навчання, з'являється інтереси та прагнення до нових знань і вмінь.
- має місце інтенсивний розвиток пізнавальних процесів, так, у молодшого школяра відбувається стрімкий розвиток пам'яті, уваги, мислення, мовлення, внаслідок чого дитина стає здатною до більш абстрактного мислення, аналізу та синтезу інформації;
- продовжується соціалізація, у процесі якої школа стає основним місцем соціалізації дитини. Взаємодія з однолітками та вчителями сприяє розвитку комунікативних навичок, уміння працювати в колективі, формуванню цінностей та норм поведінки.

За теорією Е. Ерікссона, основним завданням розвитку у молодшому шкільному віці – формування почуття компетентності. У цьому віці дитина

намагається досягнути успіхів у навчанні, отримувати схвалення від дорослих і однолітків. Успішне подолання цього етапу розвитку сприяє формуванню впевненості в своїх силах та позитивного ставлення до себе. Зокрема Е. Еріксон, у контексті власної теорії психосоціального розвитку, вказував на період молодшого шкільного віку як етап, коли дитина проходить кризу у своєму розвитку, яку він позначив як працьовитість проти почуття неповноцінності. Загалом зміст психічного розвитку у цей період він описував через основне психосоціальне завдання, у межах якого: а) дитина засвоює нові навички та знання, адаптується до вимог школи й соціального середовища; б) формується почуття працьовитості, за умови коли дитина успішно долає виклики шкільного навчання та соціальної взаємодії; в) у разі невдач виникає почуття неповноцінності, яке може заважати подальшому розвитку. У цьому процесі важливу роль відіграють вчителі й однолітки, які впливають на формування самооцінки дитини, а успіхи у навчанні та підтримка з боку навколишніх сприяють розвитку впевненості у своїх здібностях.

Внаслідок цього відбувається розвиток «Я-компетенції», зокрема на цьому етапі дитина прагне досягти майстерності у навчанні, праці, соціальних навичках; формується здатність до наполегливої праці, яка стане базисом для подальших етапів розвитку. За умов позитивного результату відбувається розвиток почуття компетентності, впевненості у своїх силах, що сприяє подальшій інтеграції в суспільство. За умов негативного результату може розвинутися розвиток комплексу неповноцінності, що може призвести до невпевненості у своїх здібностях, уникання нових викликів і соціальної ізоляції.

Разом із тим, Е. Еріксоном було наголошено, що у цьому віці важливо знаходити баланс між працьовитістю (навчання, виконання завдань) і грою (творчість, розваги), оскільки остання є джерелом самовираження та психологічного відновлення. Також успішне проходження означеної кризи формує основу для здорового розвитку на наступному етапі – підлітковому віці, коли дитина стикається із завданням формування ідентичності. Отже, у період

молодшого шкільного віку дитина має можливість розвинути впевненість у своїх здібностях через успішне виконання соціальних і навчальних завдань, що є фундаментальним для її подальшого особистісного і соціального розвитку. У молодшому шкільному віці закладається фундамент для подальшого розвитку особистості. Успішна адаптація до шкільного життя, формування позитивного ставлення до навчання та досягнення успіхів дитиною сприяють розвитку її самооцінки, мотивації до навчання, соціальних навичок та готовності до навчання у майбутньому житті.

У вітчизняній психологічній науці дослідники акцентують увагу на:

- а) особливостях соціальної ситуації розвитку молодшого школяра, яка визначається його входженням у нову соціальну спільноту – шкільний клас;
- б) основні новоутворення цього періоду, зокрема внутрішньою позицією школяра, коли дитина усвідомлює себе як учня, який має певні обов'язки та відповідальність, довільністю психічних процесів, розвитком самооцінки а також розвитком рефлексії;
- в) провідній діяльності – навчальній, що замінює гру (саме у процесі навчання дитина освоює нові знання, вміння та навички, розвиває свої пізнавальні процеси та формує світогляд);
- г) опанування нових соціальних ролей (учня, товариша, члена колективу). Отже, успішне подолання завдань цього віку сприяє формуванню повноцінної особистості, готової до життя в суспільстві.

Особливості уваги в дітей молодшого шкільного віку безпосередньо залежать від стану нервової системи в цілому. Наочний матеріал та емоційне його подання найбільш часто та найкраще привертають увагу учнів. Зміни процесів збудження і гальмування у дітей цього віку відбувається порівняно швидко у корі великих півкуль головного мозку. Дослідники це пояснюють тим, що молодші школярі надто чутливі до зовнішніх подразників, легко відволікаються на нові подразники, що помітно у нестійкому характері уваги [49]. Ще однією із найбільш загальних рис уваги у дітей молодшого шкільного

віку – здатність легше зосередитися на об'єктах зовнішнього простору, ніж на своїх міркуваннях [50].

На перших етапах навчання головну роль відіграє мимовільна увага, проте у процесі виховання, спілкування дітей з дорослими та спільній з ними діяльності увага набуває ознак цілеспрямованості, а також починає розвиватися довільна увага. У перші тижні та місяці навчання у школі учні видаються більш уважними, ніж насправді, що пов'язано з тим, що їм цікавий процес навчання у школі, оскільки воно є новим видом діяльності для них. Концентрація уваги у дітей молодшого шкільного віку може бути дуже високою, особливо під час цікавих моментів навчання, праці. У такі моменти вони не усвідомлюють, що відбувається навколо них. Проте тривалість концентрації уваги недостатньо розвинена і поступово дитина починає втомлюватися. Іноді дітей відволікає зовсім непомітна для дорослих дрібниця [7].

Якість уваги, її обсяг, переключення, стійкість багато у чому залежить від попереднього досвіду людини. У молодших школярів такого досвіду зовсім мало. Тому у них мало можливостей утримувати у полі зору різні предмети. Недостатній розвиток уваги у школі починає швидко зникати, коли має місце розширення орієнтації.

Розподіл уваги у молодших школярів ще недостатньо розвинений. Коли дитина знаходить відповідь на запитання завдання, то вона більше не може стежити за своєю поведінкою, підстрибує, високо піднімає руку, забуваючи, що цього робити не можна [46]. Те ж саме можна сказати і про переключення уваги з одного предмета на інший. На початку року, після оголошення уроку, діти можуть не відразу зосередитися на навчанні, оскільки на переключення потрібен певний період часу.

Відволікання уваги також є властивим для дітей молодшого шкільного віку. Це можна пов'язати із загальною нестійкістю їхньої уваги, також відволікання може бути спричинене загальною втомою [47].

Порушення уваги –властиво загально для дітей із затримкою психічного розвитку у молодшому шкільного віці. До несформованої довільної уваги дітей цієї категорії можна віднести слабкість усіх властивостей уваги. Варто сказати, що порушення уваги особливо часто спостерігаються у дітей з органічними ушкодженнями головного мозку. Зокрема: а) порушення концентрації уваги внаслідок втоми центральної нервової системи (ЦНС); б) цілком неадекватні коливання уваги, які вказують на незрілу нервову систему; в) надто низький рівень обсягу уваги, що зумовлює сприйняття обмеженого обсягу інформації, вони можуть досягнути ситуацію в цілому, а лише окремі її елементи; г) узагальнена і невибіркова увага, яка виявляється у відсутності вміння зосередитися на суттєвих ознаках – дитина не може цього зробити через труднощі диференціації подразників за мірою важливості, оскільки у неї є залежність уваги від зовнішніх впливів; залипання (надмірна наполегливість) уваги, що виражається у зниженні здатності молодшого школяра на переключення уваги з одного виду діяльності на інший.

Науковці відмітили, що перелічені види порушень уваги у молодших школярів із ЗПР негативно впливають на перебіг усіх пізнавальних процесів, одночасно знижуючи ефективність набуття досвіду у вигляді знань, навичок і вмінь, особливо у мовленні [9, с. 50].

Увага дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку характеризується нестабільністю, підвищеною абстрактністю та недостатньою концентрацією на об'єкті. При цьому, зовнішні подразники доволі суттєво уповільнюють виконувану діяльність і збільшують кількість помилок. Мова – надто сильний подразник для відволікання таких дітей. Тому, під час навчання дітей молодшого шкільного віку із ЗПР важливим вилається обмеження впливу зовнішніх подразників. Ускладнення, пов'язані з увагою, виникають і в момент виконання більш складних дій, зокрема дій письма. Внаслідок цього, мають місце помилки, зокрема суцільне написання окремих слів, елементів букв і недотримання вже засвоєних правил граматики [23].

Нестійкість уваги має різні індивідуальні проявляється по-різному у кожної дитини молодших класів із ЗПР. Так, у деяких дітей максимальне напруження уваги та найбільш висока міра працездатності виявляється на початкових етапах виконання завдання та поступово знижуються у ході роботи. Натомість у решти молодших школярів найбільш висока концентрація уваги має місце вже після певного (тривалого) періоду активності. Водночас, дефіцит уваги дітей із ЗПР може негативно позначитися на всіх пізнавальних процесах. Зокрема таким дітям доволі складно розпізнавати предмети, які розташовані під незвичним кутом зору [22].

Разом із тим, науковці зафіксували, що недостатній розвиток уваги молодших школярів є при всіх формах ЗПР. Тому, успіх у навчанні таких дітей залежить від міри розвиненості властивостей уваги. Зокрема у вивченні математики суттєву роль відіграє об'єм уваги, а успіхи засвоєння української мови пов'язані розподілом уваги, а загалом, успішність у навчанні читання безпосередньо залежить від міри стійкості досліджуваного процесу. При цьому, різні властивості уваги розвиваються нерівномірно і тому, по-різному проявляються при доволі різних форм ЗПР.

Так, дослідники у сфері диференціальної психології з'ясували, що різні поєднання властивостей НС можуть сприяти або, навпаки, бути перепорою у більш оптимальному розвитку властивостей уваги. Зокрема, діти із сильною і рухливою НС характеризуються стабільною увагою, легко відволікаються та швидко переключаються з одного виду діяльності на іншу, а діти з нейтральною і слабкою НС – нестійкою, зі слабким рівнем відволікання та переключення уваги.

Таким чином, у період молодшого шкільного віку дитина має можливість розвинути впевненість у своїх здібностях через успішне виконання соціальних і навчальних завдань, що є фундаментальним для її подальшого особистісного і соціального розвитку. У молодшому шкільному віці закладається фундамент для подальшого розвитку особистості та формуються важливі психічні

новоутворення, зокрема у когнітивній сфері, довільність психічних пізнавальних процесів і уваги. Особливості уваги в дітей молодшого шкільного віку безпосередньо залежать від стану нервової системи в цілому. тому молодші школярі надто чутливі до зовнішніх подразників, легко відволікаються на нові подразники, що помітно у нестійкому характері уваги. Ще однією із найбільш загальних рис уваги у дітей молодшого шкільного віку – здатність легше зосередитися на об'єктах зовнішнього середовища, ніж на своїх міркуваннях. На перших етапах навчання головну роль відіграє мимовільна увага, проте у процесі виховання, спілкування дітей з дорослими та спільній з ними діяльності увага набуває ознак цілеспрямованості, а також починає розвиватися довільна увага. Концентрація уваги у дітей молодшого шкільного віку може бути дуже високою, особливо під час цікавих моментів навчання, праці. У такі моменти вони не усвідомлюють, що відбувається навколо них. До несформованої довільної уваги дітей із ЗПР можна віднести слабкість усіх властивостей уваги. В цілому, порушення уваги властиво для дітей із затримкою психічного розвитку у молодшому шкільного віці. Особливо часто порушення уваги спостерігаються у дітей із органічними ушкодженнями ГМ.

Висновки до розділу 1

Увага є складним психічним процесом, ознаками якої є вибіркова спрямованість і зосередженість свідомості людини на об'єктах, явищах або внутрішніх станах за одночасного нехтування іншими. Виділяється три форми уваги: мимовільна (відсутність мети); довільна (мета і вольове зусилля); післядовільна (мета і зацікавленість). Їх основними властивостями: обсяг, стійкість, розподіл, переключення, концентрація, вибірковість. Розвиток довільної уваги відбувається внаслідок виховання дітей, коли їх стимулюють до формувати свою увагу та виконувати необхідні дії, що і цілому призводить до виникнення свідомого ставлення до діяльності. Проте у дітей увага відрізняється особливою емоційністю, оскільки вони ще не навчилися добре контролювати емоції та почуття. Незважаючи на значний прогрес у дослідженні уваги, залишається низка невирішених запитань, зокрема одним із них є проблема операціоналізації поняття уваги, тобто розроблення найбільш точних і сучасних методів її діагностики, а також дослідження у дітей, літніх людей, у осіб із різними порушеннями.

У молодшому шкільному віці закладається фундамент для подальшого розвитку особистості та формуються важливі психічні новоутворення, зокрема, довільність психічних процесів і уваги. Особливості уваги в дітей молодшого шкільного віку безпосередньо залежать від стану нервової системи в цілому. тому молодші школярі надто чутливі до зовнішніх подразників, а тому їм легше зосередитися на об'єктах зовнішнього середовища, ніж на своїх міркуваннях. На перших етапах навчання головну роль відіграє мимовільна увага, проте у процесі виховання, спілкування дітей з дорослими та спільній з ними діяльності увага набуває ознак цілеспрямованості, а також починає розвиватися довільна увага. Так, порушення уваги є властивим для дітей із затримкою психічного розвитку у молодшому шкільного віці. До несформованої довільної уваги дітей із ЗПП можна віднести слабкість усіх властивостей уваги. Особливо часто порушення уваги спостерігаються у дітей із органічними ушкодженнями ГМ.

РОЗДІЛ 2.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УВАГИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Психологічні особливості дітей із затримкою психічного розвитку

Затримка психічного розвитку (ЗПР) – це психолого-педагогічне порушення, що характеризується уповільненням темпів розвитку психічних функцій, які відповідають за засвоєння знань, формування навичок та соціалізацію. Це відхилення від вікової норми є тимчасовим, функціональним і зворотним при створенні сприятливих умов для навчання, виховання та реабілітації.

Основними ознаками ЗПР є:

- 1) Когнітивні труднощі, зокрема ускладнення у запам'ятовуванні, засвоєнні нового матеріалу та мисленні, а також у зниженні здатності до концентрації уваги.
- 2) Порушення у емоційно-вольовій сфері, зокрема недостатній рівень саморегуляції емоцій, імпульсивність, а також і нестабільність настрою, зниження мотивації до навчання.
- 3) Порушення (ускладнення) у соціальній адаптації, що переважає уповільнене формування навичок взаємодії з однолітками, Відставання у розумінні соціальних норм і правил.
- 4) порушення у мовленнєвому розвитку, зокрема відставання у формуванні словникового запасу, граматичних структур та зв'язного мовлення.

Наразі дослідники у цій галузі схильні виділяти три групи причин, які зумовлюють виникнення затримки психічного розвитку, зокрема:

- біологічні чинники, які передбачають несприятливі умови протікання вагітності, пренатальні ураження нервової системи, інфекційні захворювання або травми у ранньому віці.
- соціальні чинники, серед яких педагогічна занедбаність, дефіцит емоційної підтримки, несприятливе сімейне середовище;
- генетичні чинники, серед яких є спадкові особливості, пов'язані з уповільненням психічного розвитку.

Затримка психічного розвитку (ЗПР) – це один із варіантів психічного дизонтогенезу, до якого відносяться практично всі випадки сповільненого психічного розвитку, а також відносно стійкий стан незрілості емоційно-вольової сфери, проте означені характеристики не досягають розумової відсталості. Власне поняття затримка психічного розвитку (ЗПР) використовують по відношенню до дітей, які перебувають в умовах соціальної депривації, а також до дітей з органічними ураженнями центральної нервової системи, а також і з різними функціональними недоліками [24].

У дітей, що мають затримку психічного розвитку, у порівнянні з розумовою відсталістю, зовсім не така, іншими словами, якісно інша структура самого дефекту. Так, у структурі дефекту з затримкою психічного розвитку немає тотального характеру у недорозвиненні всіх вищих психічних функцій дитини, молодшого школяра зокрема, проте є запас збережених функцій. Діти із означеним дефектом більш краще сприймають пропоновану допомогу дорослих, можуть здійснювати перенесення інструкцій і показаних прийомів дій на нове (аналогічне завдання) у порівнянні з дітьми, що мають розумову відсталість [21].

Так, через функціональну незрілість нервової системи процеси збудження та гальмування в означеній категорії дітей розбалансовані. Водночас, дитина може бути надто імпульсивною, збудливою, дратівливою, навіть агресивною, а також постійно конфліктує з дітьми різного віку й однолітками. Проте можуть спостерігатися і зворотні прояви у поведінці, навпаки, загальмовані, скуті та

надто полохливі. Проте і в першому, і в другому випадках наслідком є глузуванням з боку дітей. Отже, дитина постійно перебуває у стані хронічної дезадаптації і самотійно без психолого-педагогічної допомоги впорається із цією ситуацією не здатна [17].

Етіологія затримки психічного розвитку - це негрубі пренатальні ураження центральної нервової системи, інфекційні та хронічні соматичні захворювання, неважкі пологові травми, психогенні чинники. У дітей із затримкою психічного розвитку збережені властивості психічної діяльності зовсім різні. Водночас, спостерігається нерівномірність їх формування [15].

Існує декілька класифікацій затримки психічного розвитку, розглянемо дві з них. Зокрема у концепції К. Лебединської (1980) за проявами патогенетичного принципу розрізняються:

ЗПР конституційного генезу – стан, який визначається спадковістю. За цієї форми затримки властивим для дитини є відставання у психофізичному розвитку. Також при цьому потерпає вся емоційно-вольова сфера: у поведінці переважають емоційні реакції, діти імпульсивні, у них підвищена сугестивність і недостатня самотійність, спостерігається переважання ігрових інтересів над навчальними. Рівень обсягу пам'яті та уваги знижений через недостатню мотивацію діяльності [13].

Інший вид – ЗПР соматогенного генезу, що формується за наявності у дітей хронічних соматичних захворювань, які є підґрунтям явища стійкої психічної та фізичної астенії. Стійка астенія спричиняє швидку втомлюваність і низьку працездатність. У дітей із хронічними захворюванням здебільшого невелике коло спілкування, тому що вони частіше за все перебувають у лікарні та мають певні заборони, отже, в них зовсім невеликий запас знань і досвіду. Поряд із цим помічається і достатньо значні прояви незрілості емоційно-вольової сфери та вторинна інфантилізація [14].

Третій вид – ЗПР психогенного походження, внаслідок якого категорія дітей має нормальний фізичний розвиток, вони соматично здорові. Затримка

психічного розвитку, зокрема психогенного генезу, спостерігається через несприятливе соціальне середовище у сім'ї, внаслідок раннього та тривалого впливу психотравмуючих чинників, що призводять до виникнення травмуючої дії (дій), спрямованих на психіку дитини та може призвести до стійких порушень у психічній сфері, внаслідок чого починається патологічний розвиток особистості. Зокрема, у випадках, коли дитина віддана сама собі та її вихованням і розвитком ніхто не переймається, спостерігається розвиток особистості за нестійким типом: у дитини переважають імпульсивні реакції, вона не вміє контролювати і гальмувати свої емоції. За протилежних умов, тобто за надмірної (гіпер) опіки, психогенна форма затримки психічного розвитку проявляється у формуванні егоцентричних установок у дитини, нездатності до вольових зусиль і до праці. Також розвитку особистості за невротичним типом сприяє стиль виховання в сім'ї, особливо авторитарний. За такого типу виховання в одних відзначається негативізм і агресивність, а також істеричні прояви, в інших – мутизм, схвильованість, зляканість і різні страхи. Отже, за такого виду ЗПР домінуючими є порушення у емоційно-вольовій сфері особистості дитини [7].

ЗПР церебрально-органічного походження спостерігається за грубого та стійкого локального порушення процесу дозрівання мозкових структур дитини. У всіх дітей означеної категорії спостерігаються явища церебральної астенії, що призводить до проблем у різних видах психічної активності, зокрема у мисленні, пам'яті, а також і увазі. Мислення має надто низький рівень, зокрема як і пізнавальна активність дитини. У всіх дітей цієї групи спостерігаються явища церебральної астенії. За цієї форми ЗПР незрілість емоційно-вольової сфери спостерігається у поєднанні зі стійким відставанням у розвитку пізнавальної діяльності.

Все це вказує на необхідність організації психолого-педагогічної допомоги дітям цієї категорії. Навчання таких дітей за загальноосвітньою

програмою мало результативне та не має перспектив. Оскільки їм потрібна постійна і компетентна корекційно-психологічна підтримка [13].

Згідно іншого підходу до досліджуваного питання, систематизація затримки психічного розвитку (Т. Власова, М. Певзнер, 1973) розрізняють дві основні форми ЗПР. Так, перша з них – це ЗПР, зумовлена недорозвиненням емоційно-вольової сфери (необхідна психолого-корекційна робота). Друга форма – це ЗПР, що зумовлена тривалими астеничними станами (нервово-психічна слабкість, крім корекційно-психологічної підтримки потрібна і лікувальна терапія) [12].

Наразі дослідники аргументовано розглядають як клінічні передумови ЗПР порушення центральної нервової системи у вигляді мінімальних органічних ушкоджень, мінімальних мозкових дисфункцій і незрілість кори головного мозку, головним чином лобових відділів кори великих півкуль, що є наймолодшими та забезпечують реалізацію свідомої поведінки і діяльності людини. Несприятливі соціальні чинники, такі як несприятливі умови освіти та відсутність інформації з раннього дитинства, посилюють недорозвиненість, але не є її єдиною або основною причиною [42, с. 62].

Загалом поняття затримка психічного розвитку було запропоновано у 1959 р. під яким розуміли сповільнення нормального темпу психічного дозрівання порівняно з прийнятими віковими нормами []. При цьому, було відмічено, що найбільш частіше трапляється форма затримки психічного розвитку, як: інфантилізм – порушення розвитку психічних процесів, пов'язаних з уповільненим дозріванням мозкових систем. Він може бути зумовлений порушенням функціонального характеру та органічним пошкодженням головного мозку. Іншою формою ЗПР є астенія – ослаблення соматичного та неврологічного характеру, що виникає через підвищену виснаженість нервової системи [7]. Водночас, науковці підкреслюють, що затримка психічного розвитку – це, перш за все, незрілість психічних функцій,

зумовлена уповільненим дозріванням головного мозку під впливом негативних умов і чинників [5].

При цьому дослідники вказували, що основою для виникнення затримки психічного розвитку є загальмованість темпів дозрівання лобових відділів головного мозку, що зумовлено порушенням їхнього живлення. До неповного порушення психічного розвитку за відсутності органічних ушкоджень і мінімальної функціональної недостатності призводить сповільнений темп дозрівання лобних відділів головного мозку [3]. Також підкреслювали, що однією із причин затримки психічного розвитку може стати педагогічна занедбаність дітей, перебування з моменту народження на світ в обставинах неблагополучної сім'ї або ж будинку дитини.

Разом із тим, існує поділ на види затримки психічного розвитку й інший, у якому має місце 5 видів: а) гармонійний психофізичний інфантилізм; б) органічний інфантилізм; в) церебрально-органічна затримка; г) соматична затримка; д) педагогічна та мікросоціальна занедбаність [5].

Також дослідниками були виявлені характерні особливості в дітей із затримкою психічного розвитку, зокрема зниження працездатності, підвищена втомлюваність і виснаженість, нестійкість уваги, нижчий за норму рівень розвитку сприйняття; недостатня продуктивність довільної пам'яті, відставання у розвитку усіх форм мислення, дефекти звуковимови, своєрідна поведінка; зовсім малий словниковий запас, знижений рівень самоконтролю, незрілість емоційно-вольової сфери, обмежений запас загальних відомостей і уявлень про навколишній світ, техніка читання слабка, погано розвинені вміння та навички каліграфії, значні труднощі в усній лічбі та розв'язанні завдань [24].

Як найбільш характерну ознаку затримки психічного розвитку у дітей дослідники відзначають недостатній розвиток уваги, тобто низьке, недостатнє зосередження дитини на будь-якому об'єкті або виді діяльності. Ці ознаки присутні тією чи іншою мірою у всіх дітей, що належать до різних клінічних видів затримки психічного розвитку. Під час спостереження за особливостями

сприйняття навколишнього світу і його явища у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, виявляється недостатність уваги. Вони погано зосереджуються на одному об'єкті, їхня увага нестійка. Ця нестійкість спостерігається в різній діяльності, якою займаються діти цієї категорії. Так, зафіксовано, що через недостатньо стійку увагу діти із затримкою психічного розвитку часто відволікаються під час заучування матеріалу, що неминуче знижує ефективність запам'ятовування. Зосередженість таких дітей стає помітно більшою в умовах індивідуальної роботи, де діяльність дітей контролюється та стимулюється психологом, а також зведені до мінімуму різноманітні зовнішні чинники, що є подразниками [27].

Водночас, у дослідженнях було доведено, що різні форми затримки психічного розвитку у дітей супроводжуються недостатньо сформованою довільною увагою. Оскільки порушення довільної уваги перешкоджає формуванню у них цілеспрямованої поведінки та діяльності, і тим самим знижує їхню працездатність» [9, с. 56].

При цьому, були виявлені особливості довільної уваги дітей із затримкою психічного розвитку, зокрема у них спостерігаються часті переходи від стану активності до повної пасивності уваги: зосередженість і напруга тривають лише недовгі хвилини, діти швидко втомлюються, починають відволікатися і перестають сприймати навчальний матеріал». Недостатня мотивація та слабка саморегуляція помітно переважає в умовах вільної поведінки дітей цієї групи в школі або вдома. У таких умовах дефіцит уваги стає більш помітним.

Порушення розвитку уваги у дітей із затримкою психічного розвитку значною мірою пов'язані з низькою працездатністю, підвищеним виснаженням, які особливо типові для дітей з органічним ураженням центральної нервової системи. Стійкість уваги у дітей із затримкою психічного розвитку відзначається нерівномірністю та сповільненістю. Вони погано зосереджуються на одному предметі, або виді діяльності. Таким дітям потрібно більше часу, щоб приступити до виконання вправи після отримання інструкції. Також дана

категорія дітей гірше виконує вправи, які вимагають зосередження уваги на інформації, що не викликає безпосереднього інтересу.

Недостатність уваги більшою мірою проявляється на заняттях під час виконання завдань ігрового або навчального характеру. Чітко спостерігається недостатня цілеспрямованість діяльності, діти цієї групи діють імпульсивно і часто відволікаються. Продуктивність уваги знижується за рахунок її нестійкості, це зумовлює труднощі при виконанні вправ, які потребують постійного контролю, що своєю чергою свідчить про недостатню зрілість нервової системи [30].

З погляду об'єкта сприйняття для більшості дітей із ЗПР притаманна ослаблена увага до вербальної інформації. Навіть під час захопливої та цікавої, емоційної розповіді діти цієї категорії починають відволікатися, позіхати, і втрачають суть оповіді. Особливо сильно ці особливості можна помітити, коли в навколишньому середовищі є багато дратівливих чинників. Яскраве сонячне проміння на парті, різкий стукіт у двері, незнайомий педагог, предмет, що впав, – все це відволікає увагу дітей до такої міри, що вони можуть повністю забути завдання та педагогу потрібно буде докласти чимало зусиль, щоб повернути дітей у робочий стан [33].

Таким чином, Затримка психічного розвитку – це психолого-педагогічне порушення (відхилення від норми) розвитку, яке характеризується суттєвим уповільненням темпів розвитку психічних функцій особи, які відповідають за засвоєння знань, формування навичок і соціалізацію. Фактично, це відхилення від вікової норми є тимчасовим, функціональним і зворотним при створенні сприятливих умов для навчання, виховання та реабілітації дитини. Разом із тим, ЗПР зумовлює виникнення певних негативних явищ у розвитку уваги дітей. Так, спостерігаються часті переходи від стану активності до повної пасивності уваги: зосередженість триває лише недовгі хвилини, діти швидко втомлюються, починають відволікатися і перестають сприймати навчальний матеріал. Д уваги стає більш помітним, коли діти характеризуються низькою мотивацією та

слабкою саморегуляцією при відсутності зовнішнього контролю. При цьому, у дітей із затримкою психічного розвитку порушення розвитку уваги значною мірою пов'язані з низькою працездатністю, підвищеним виснаженням, що особливо типові для дітей з органічним ураженням центральної нервової системи. Стійкість уваги у дітей із затримкою психічного розвитку відзначається нерівномірністю та сповільненістю. Вони погано зосереджуються на одному предметі, або виді діяльності. Такі діти значно гірше виконують вправи, що передбачають зосередження уваги на інформації, що не викликає безпосереднього інтересу.

2.2. Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку

Рівень уваги та працездатності в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку має індивідуальні форми прояву. У частини дітей із ЗПР найвища продуктивність уваги спостерігається на початку діяльності та падає до її завершення. Інші діти виявляють коливання уваги одразу і упродовж виконання усієї вправи [9, с. 102].

Дослідники пропонують враховувати наступний перелік особливостей розвитку уваги у молодших школярів із затримкою психічного розвитку:

підвищена виснаженість довільної уваги;

- недостатня здатність до концентрації уваги, зокрема знижена концентрація уваги виражається у труднощах зосередження на об'єкті діяльності та алгоритмі її виконання, а також швидкою втомлюваністю, що демонструє наявність органічних чинників соматичного або церебрально-органічного генезу;
- обмежений обсяг уваги, за якого діти сприймають мізерну кількість інформації, призводить до фрагментарності сприйняття та спотворення результатів діяльності;

- достатньо низький рівень вибірковості уваги. Діти ніби охоплені подразниками, що ускладнює виділення мети діяльності та умов її реалізації в середовищі, що вказує на наявність органічних чинників соматичного або церебрально-органічного генезу;
- обмежений обсяг уваги, за якого діти сприймають мізерну кількість інформації, що призводить до фрагментарності сприйняття та спотворення результатів діяльності;
- знижений рівень вибірковості уваги, коли діти ніби охоплені подразниками, що ускладнює виділення мети діяльності та умов її реалізації серед незначних сторонніх деталей;
- доволі часте переключення уваги, коли спостерігається спонтанна реакція дітей на різні зовнішні подразники, внаслідок дії яких вони тривалий час не можуть зосередитися на виконанні навчальних вправ;
- інертність уваги, що зумовлює у свою чергу зниження здатності перемикає увагу з одного виду діяльності на інший;
- знижений рівень розподілу уваги, коли діти не здатні одночасно виконувати по декілька дій, особливо якщо всі вони потребують свідомого контролю, тобто перебувають на стадії засвоєння [35].

Через порушення уваги в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку порушується мислення, не активізується зосередженість і вибірковість пізнавальної діяльності, порушується реалізація процесів сприймання та пам'яті.

Засвоєння учнями із ЗПР змісту навчання, навіть у межах обсягу неповної середньої школи (а нині навчання всіх дітей передбачається в обсязі повної школи) передбачає достатню міру сформованості основних пізнавальних психологічних процесів, у структурі яких увага посідає одне з чільних місць, тому що рівень її сформованості є однією з умов успішності як навчання, так і будь-якого виду діяльності та становлення особистості в цілому [39].

При цьому дослідники невпинно наголошують на тому, що низький рівень розвитку уваги не лише впливає на формування психічних процесів, але й значною мірою визначає успішність засвоєння дитиною навчального матеріалу [40]. Так, віковими особливостями уваги молодших школярів є слабкість довільної уваги та її незначна стійкість. Внаслідок чого, школярам складно зосередити свою увагу на монотонних і непривабливих заняттях. Проте молодші школярі певною мірою вже здатні самостійно планувати свою діяльність» [43]. При цьому, для таких дітей характерний високий рівень мимовільної уваги та слабка концентрація. Такі учні молодших класів із затримкою психічного розвитку є більш імпульсивними та розсіяними, неуважними, внаслідок чого часто відволікаються на заняттях, ніж молодші школярі з нормативним розвитком [42].

Разом із тим, дослідники надають великого значення для розвитку довільної уваги дітям із ЗПР звичайній школі. У процесі навчання школяр привчається до дисципліни. Школа формує в нього посидючість, здатність контролювати свою поведінку. У шкільному віці розвиток довільної уваги проходить певні стадії, які варто враховувати та працювати над покращенням основних показників уваги даної категорії дітей [41].

Також, дослідники схиляються до того, що необхідно враховувати, що на якість уваги впливають і особливості віку, а не лише умови виховання. Це свідчить про те, що з віком відбуваються фізіологічні зміни організму дитини та значне зростання потоку інформації та вражень, які постійно сприймаються дитиною. Формування здатності контролювати свої дії та вчинки, перевіряти результати своєї діяльності є важливим завданням розвитку уваги. У такому разі, основним змістом уваги стає розумова дія контролю, яку можна забезпечити лише за самостійної роботи дітей над засвоєнням програмованого змісту навчального матеріалу [44].

Водночас, упродовж тривалого часу у дітей із затримкою психічного розвитку залишається переважаючою мимовільна увага. Таким дітям дуже

важко зосереджуватися на одноманітній і малопривабливій для них діяльності. Проте у процесі гри або під час розв'язання емоційно забарвленого продуктивного завдання вони здатні достатньо тривалий період залишатися захопленими цією діяльністю та, відповідно, бути уважними. Дуже важливо розвивати довільну увагу у молодших школярів, оскільки вона пов'язана з формуванням вольових якостей і перебуває в найбільш тісній взаємодії із загальним розумовим розвитком дитини. У молодшому шкільному віці у дітей формуються довільні дії. Увага стає не лише більш стійкою, більш ширшою за обсягом, а й більш ефективнішою [47].

Разом із тим, варто відмітити й недостатню сформованість довільної уваги дітей із затримкою психічного розвитку, дефіцит (недорозвиненість) основних властивостей уваги: концентрації, обсягу, розподілу. Відзначаючи зниження стійкості уваги у дітей із ЗПР, окремі дослідники виокремлюють певну специфіку її порушень. Зокрема у деяких дітей молодшого шкільного віку із ЗПР максимальна зосередженість уваги спостерігається на початку виконання завдань, а потім поступово знижується. В інших дітей із ЗПР зосередження уваги настає лише після здійснення будь-якої діяльності. Для дітей третьої групи характерна періодичність у зосередженні уваги».

Водночас, вказують і на особливості уваги, які властиві для дітей із ЗПР: низька концентрація уваги, нездатність дитини зосередитися на завданні, на будь-якій діяльності, швидке відволікання від дій і діяльності. Було відмічено, що яскраво проявляються особливості уваги дітей із затримкою психічного розвитку у процесі виконання завдань, зокрема мають місце випадки коливань уваги, велика кількість відволікання, швидке виснаження та втомлюваність; низький рівень стійкості уваги. Діти не можуть упродовж тривалого періоду часу займатися однією і тією ж діяльністю, оскільки їх обсяг уваги звжений.

Загалом, особливості уваги, характерні для цього порушення у різних дослідженнях виділяють різні. Так, властивою для дітей із ЗПР є низька здатність до концентрації уваги, що виявляється у відсутності в молодшого

школяра здатності зосередитися на завданні, на будь-якій діяльності, оскільки надто швидко відволікаються. Разом із тим, значна кількість відволікань у дітей цієї категорії поєднується із коливаннями уваги, низькою працездатністю, швидким виснаженням і втомою, низьким рівнем стійкості уваги, вузьким обсягом означеного процесу [48].

У наукових джерелах відмічено, що недостатній розвиток функцій уваги є властивим певною мірою для всіх типів психічного дизонтогенезу. Проблеми з увагою трапляються у дітей різних категорій і мають надто різноманітні прояви, зокрема нестійкість, труднощі розподілу і перечення, обмеження (вузькість) об'єму, швидке виснаження, слабкість довільної уваги тощо. При цьому, ускладнення пов'язані із довільною увагою (відволіканням, низькою концентрацією, поганим розподілом та імпульсивністю) незмінно потрапляють у перелік порушень уваги при затримці психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Таким чином, у дітей із затримкою психічного розвитку залишається переважаючою мимовільна увага. Таким дітям дуже важко зосереджуватися на одноманітній і малопривабливій для них діяльності. Проте у процесі гри або під час розв'язання цікавого продуктивного завдання вони здатні достатньо тривалий період залишатися захопленими цією діяльністю та, відповідно, бути уважними. Ускладнення також мають місце і для довільної уваги дітей із затримкою психічного розвитку, зокрема це проявляється у недорозвиненості основних властивостей уваги: концентрації, обсягу, розподілу: низька концентрація уваги, нездатність дитини зосередитися на завданні, на будь-якій діяльності, швидке відволікання від неї; коливання уваги, швидке виснаження та втомлюваність, низький рівень стійкості уваги. Водночас, мають місце труднощі із переключенням уваги з одного виду діяльності на інший. Також, варто відмітити, що ускладнення пов'язані із довільною увагою незмінно потрапляють у перелік порушень уваги при затримці психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Висновки до розділу 2

Затримка психічного розвитку характеризується суттєвим уповільненням темпів розвитку психічних функцій особи, які відповідають за засвоєння знань, формування навичок і соціалізацію; відхилення від вікової норми є тимчасовим, функціональним і зворотним при створенні сприятливих умов для навчання, виховання та реабілітації дитини. ЗПР зумовлює виникнення негативних явищ у розвитку уваги дітей, зокрема часті переходи від стану активності до повної пасивності уваги: зосередженість триває лише недовгі хвилини, діти швидко втомлюються, починають відволікатися і перестають сприймати навчальний матеріал. У дітей із затримкою психічного розвитку порушення розвитку уваги пов'язані з низькою працездатністю, підвищеним виснаженням, особливо для дітей з органічним ураженням центральної нервової системи. Стійкість уваги у дітей із затримкою психічного розвитку відзначається нерівномірністю та сповільненістю. Вони погано зосереджуються на предметі, або діяльності.

У дітей із затримкою психічного розвитку переважає мимовільна увага. Таким дітям дуже важко зосереджуватися на одноманітній і малопривабливій для них діяльності. Проте у процесі гри або під час розв'язання цікавого продуктивного завдання вони здатні достатньо тривалий період залишатися захопленими цією діяльністю, бути уважними. Ускладнення також мають місце і для довільної уваги дітей із затримкою психічного розвитку, зокрема це проявляється у недорозвиненості основних властивостей уваги: концентрації, обсягу, розподілу: низька концентрація уваги, нездатність дитини зосередитися на завданні, на будь-якій діяльності, швидке відволікання від неї; коливання уваги, швидке виснаження та втомлюваність, низький рівень стійкості уваги. Діти не можуть упродовж тривалого періоду часу займатися однією і тією ж діяльністю, оскільки їх обсяг уваги звужений. Властиві ускладнення переключення уваги з одного виду діяльності на інший. Ускладнення пов'язані із довільною увагою незмінно потрапляють у перелік порушень уваги при затримці психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УВАГИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Методика й особливості організації дослідження

Отже, у попередніх розділах роботи нами було з'ясовано, що особливості уваги дітей молодшого шкільного віку безпосередньо залежать від стану нервової системи в цілому, тому молодші школярі надто чутливі до зовнішніх подразників і їм легше зосередитися на об'єктах зовнішнього середовища, ніж на своїх міркуваннях. На перших етапах навчання головну роль відіграє мимовільна увага, проте у процесі виховання та спілкування дітей з дорослими, а також у спільній діяльності увага набуває ознак цілеспрямованості, активно розвивається довільна увага.

У дітей із затримкою психічного розвитку переважає мимовільна увага, тому їм важко зосереджуватися на одноманітній для них діяльності. Ускладнення властиві й для довільної уваги дітей із затримкою психічного розвитку, зокрема це проявляється у недорозвиненості основних властивостей уваги: концентрації, обсягу, розподілу: низька концентрація уваги, нездатність дитини зосередитися на завданні, на будь-якій діяльності, швидке відволікання від неї; коливання уваги, швидке виснаження та втомлюваність, низький рівень стійкості уваги. Діти не можуть упродовж тривалого періоду часу займатися однією діяльністю, оскільки їх обсяг уваги звужений. Властиві ускладнення переключення уваги з одного виду діяльності на інший. Ускладнення пов'язані із довільною увагою незмінно потрапляють у перелік порушень уваги при затримці психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

З метою організації та реалізації вивчення особливостей уваги в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку було проведено емпіричне дослідження у форматі констатувального експерименту. Для досягнення поставленої мети сформульовано низку завдань, які передбачали:

1. Розробку методичного психодіагностичного інструментарію, спрямованого на емпіричне дослідження проявів уваги у дітей зазначеної вікової категорії із затримкою психічного розвитку.
2. Формування вибірки досліджуваних, яка складалася з дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.
3. Проведення емпіричних досліджень із застосуванням дібраних психодіагностичних методів і компонентів.
4. Обробку отриманих даних, їх аналіз і формулювання висновків щодо специфіки проявів уваги в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Оскільки емпірична частина дослідження реалізовувалася у вигляді констатувального експерименту, його структура включала кілька ключових етапів: підготовчий, основний (емпіричний), етап обробки даних і формулювання висновків. Кожен із цих етапів був ретельно спланований і реалізований.

Підготовчий етап. Тут визначалися мета й завдання дослідження, а також здійснювався підбір необхідного психодіагностичного інструментарію. Метою було створення комплексної методики, здатної оцінити різні аспекти уваги в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку. Окрім того, проводилося формування вибірки, яка складалася з учасників, що відповідали визначеним критеріям.

Основний етап. Він передбачав безпосереднє проведення діагностичних досліджень. Для цього використовувалися попередньо дібрані психодіагностичні методи, які забезпечували можливість емпіричного аналізу проявів уваги.

Етап обробки даних і формулювання висновків. На ньому проводилося опрацювання здобутих даних. Аналіз результатів дозволив зробити висновки про характерні особливості уваги в дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, що стало основою для розробки рекомендацій із подальшої корекційно-розвивальної роботи.

Основні критерії розвитку уваги молодшого школяра із затримкою психічного розвитку на які зверталася увага у ході діагностики, зокрема:

1. *Обсяг уваги.* У дітей із ЗПР обсяг уваги зазвичай знижений, що проявляється у труднощах одночасного сприйняття та обробки кількох об'єктів або завдань. Вони часто фокусуються на обмеженій кількості стимулів, і це може знижувати їхню ефективність під час навчання.

2. *Концентрація уваги.* Характеризується слабкою здатністю до зосередження на завданні протягом тривалого часу. Діти легко відволікаються на сторонні стимули, що ускладнює виконання завдань, які вимагають тривалої зосередженості.

3. *Стійкість уваги.* У дітей із ЗПР спостерігається низька стійкість уваги, що виражається у швидкому зниженні інтересу до діяльності або завдання, особливо якщо воно є одноманітним чи недостатньо мотивуючим.

4. *Переключення уваги.* Здатність переключатися між різними завданнями у таких дітей зазвичай утруднена. Вони потребують більше часу для адаптації до нового виду діяльності, що може впливати на ефективність їхньої навчальної діяльності.

5. *Розподіл уваги.* У дітей із ЗПР часто виникають труднощі із розподілом уваги між кількома одночасними завданнями. Це обмежує їхню здатність до паралельного виконання навчальних або повсякденних завдань.

6. *Організованість уваги.* Низький рівень організованості проявляється у спонтанності й імпульсивності під час виконання завдань. Діти можуть відволікатися, пропускати важливі етапи завдання або діяти хаотично.

7. *Мотивація та емоційний стан.* Увага тісно пов'язана з мотиваційними та емоційними чинниками. У дітей із ЗПР знижена мотивація до навчання й увага часто залежить від емоційного забарвлення діяльності. Важливим критерієм є здатність підтримувати увагу в умовах низької емоційної залученості.

8. *Швидкість обробки інформації.* Сповільнена когнітивна обробка інформації впливає на здатність дітей із ЗПР засвоювати матеріал, реагувати на інструкції та адаптуватися до змін.

Проаналізуємо більш детально тепер особливості діагностичного інструментарію. Так, методика Тулуз-П'єрона спрямована на дослідження рівня розвитку уваги, її концентрації, стійкості, переключення та продуктивності. Вона застосовується для оцінювання когнітивних здібностей особистості, виявлення психологічних особливостей, що впливають на ефективність професійної діяльності, та для вивчення змін уваги у різних умовах або під час виконання інтенсивних розумових завдань.

Завдання полягає у швидкому та точному перегляді таблиці, що складається з великої кількості однотипних символів (наприклад, цифр), і виділенні серед них заданого дослідником символу (або групи символів). Це тест на вибірковість уваги в умовах обмеженого часу.

Досліджуваним пояснюють, що перед ними знаходиться таблиця з числами, літерами або іншими символами, розташованими в довільному порядку. Їм необхідно якнайшвидше й точно знаходити та позначати символи (наприклад, цифру 4), визначені експериментатором. Завдання виконується у встановлений час, наприклад, протягом 5 хвилин.

Методика виконується у три етапи. Зокрема на підготовчому етапі дослідник пояснює мету завдання, демонструє приклади, надає відповіді на запитання щодо його виконання. Основне завдання на цьому етапі полягає у забезпеченні комфортного середовища, у якому відсутні відволікаючі фактори. На основному етапі дитина (досліджуваний) отримує таблицю з символами та починає виконувати завдання (пошук) згідно з інструкцією. Експериментатор у

цей момент здійснює фіксацію часу, відзначає хід виконання. На завершальному етапі припиняється робота над завданням, коли час сплив. Експериментатор забирає собі таблицю (стимульний матеріал), над якою працював досліджуваний та проводить обробку результатів.

При цьому: а) обчислюється кількість правильно позначених символів; б) фіксуються помилки, зокрема пропуски та помилкове виділення символів; в) аналізується динаміка виконання (наприклад, швидкість роботи у різні часові проміжки).

Основні показники, які використовуються у методиці: а) продуктивність уваги – кількість правильно знайдених символів; б) стійкість уваги – співвідношення правильно виконаних завдань протягом усього тестування; в) концентрація уваги – частка виконаних завдань без помилок; г) швидкість уваги – кількість символів, опрацьованих за одиницю часу; д) кількість помилок – пропуски та хибні відповіді.

Рівні розвитку уваги за методикою Тулуз-П'єрона. Зокрема, Високий рівень відрізняється високою продуктивністю, незначною кількістю помилок, стабільністю і точністю виконання упродовж усього тесту. Водночас середній рівень характеризується помірною продуктивністю, наявністю деяких помилок, нестабільністю уваги у різні проміжки часу. І низький рівень відрізняється низькою продуктивністю, значною кількістю помилок, виразною втомою, ускладненнями зі стійкістю уваги.

Методика Тулуз-П'єрона є універсальним інструментом, що широко застосовується у психологічних дослідженнях, зокрема її модифікований варіант у вивченні параметрів уваги дітей молодшого шкільного віку.

Наступний метод, який нами було використано у дослідженні – Коректурна проба. Означений тест, відомий також як тест Бурдона, використовується для оцінювання уваги, зокрема її стійкості, концентрації, швидкості перемикавання та здатності до тривалої монотонної діяльності. Ця

методика часто застосовується у психологічній діагностиці, професійному відборі, психолого-педагогічних дослідженнях та клінічній практиці.

Досліджуваному пропонується таблиця, заповнена однаковими символами (буквами, цифрами або іншими знаками). Його завдання полягає у швидкому й точному перегляді таблиці та відзначенні (підкресленні, викресленні, обведенні) заданих символів або їхніх комбінацій.

Також надається інструкція, у якій досліджуваним пояснюють, що їм необхідно переглянути таблицю з символами, розташованими у довільному порядку, і знайти вказані експериментатором символи (наприклад, букву "А" або комбінацію "АН"). Важливо працювати швидко, проте уважно, аби уникнути пропусків або помилкових відміток. Час виконання обмежений (наприклад, 5 або 10 хвилин), і про завершення завдання дослідник сповіщає окремо.

При цьому, тест має певні процедури виконання та етапи. Зокрема на підготовчому етапі експериментатор пояснює мету тесту, демонструє приклади та уточнює питання щодо правил виконання. Разом із тим, забезпечується належне середовище: зручне місце, відсутність відволікаючих факторів. На основному етапі досліджуваний виконує завдання, переглядаючи таблицю та позначаючи задані символи, а експериментатор фіксує час виконання завдання. На заключному етапі по завершенні часу, відведеного на виконання, експериментатор збирає таблиці й проводить аналіз результатів.

У межах особливостей обробки підраховується кількість правильно відмічених символів, фіксується кількість пропущених символів (помилки першого роду) та помилково відмічених символів (помилки другого роду), аналізується швидкість виконання завдання за часовими інтервалами.

Показники, які використовуються у тесті Бурдона: а) продуктивність – кількість правильно знайдених символів; б) стійкість уваги – зміна швидкості й точності протягом усього завдання; в) концентрація уваги – частка виконаних завдань без помилок; г) швидкість – кількість символів, опрацьованих за

одиницю часу; д) кількість помилок – поділяється на пропуски й помилкові позначення.

Також досліджуваний оцінюється згідно рівнів розвитку уваги (за тестом Бурдона). Так, високий рівень зумовлює високу продуктивність, малу кількість помилок, стабільність виконання завдання упродовж усього часу. Середній рівень відрізняється помірною продуктивністю із незначними помилками та нестабільною швидкістю роботи у різні часові інтервали. Низький рівень характеризується низькою продуктивністю із великою кількістю помилок, а також помітною втомою та зниження концентрації у процесі виконання.

Тест Бурдона широко використовується для вивчення уваги у дітей, підлітків і дорослих, а також у процесі відбору кандидатів на професії, що потребують високого рівня концентрації й витривалості.

Модифікація методу П'єрона-Рузера використовується для оцінки рівня концентрації, стійкості уваги та здатності до швидкого її перемикавання в умовах інтенсивного когнітивного навантаження. Методика застосовується в професійній орієнтації, психологічному консультуванні, діагностиці ефективності уваги у дітей та дорослих.

Досліджуваному надається таблиця з випадково розташованими символами (цифрами або буквами). Завдання полягає у швидкому й точному знаходженні та позначенні певних символів або їх комбінацій згідно з інструкцією. Модифікація передбачає включення кількох етапів із поступовим підвищенням складності завдання.

Досліджуваним пояснюється, що їм потрібно переглянути таблицю з символами та знайти зазначені у завданні елементи (наприклад, цифру "5" або комбінацію "3-7"). Важливо позначати знайдені символи максимально швидко та точно. Уточнюється, що завдання поділено на кілька етапів, кожен з яких ускладнюється. Досліджуваних попереджають про обмеження часу на кожний етап.

Тест має відповідну процедуру виконання та етапи. Так, на підготовчому етапі експериментатор надає досліджуваним таблиці із символами та пояснює правила виконання завдання, з'ясовує, чи всі вони зрозуміли інструкцію, проводиться тренувальний етап у тестовій методиці. Так, основний етап передбачає, що завдання виконується за кілька етапів, кожен із яких має чітко визначений часовий ліміт (наприклад, 1–2 хвилини на етап). На першому етапі потрібно знайти й позначити один символ (наприклад, "2"). На наступних етапах додається завдання знаходити комбінації символів (наприклад, "2-5" або "3-4"). Останній етап передбачає змішаний пошук із одночасною роботою з кількома різними типами завдань. На заключному етапі експериментатор збирає стимульний матеріал, перевіряє точність і швидкість виконання завдань.

Особливості обробки

- Підраховується кількість правильно позначених символів або комбінацій.
- Визначається кількість пропущених елементів і помилково позначених символів.
- Аналізується швидкість виконання завдань на кожному етапі.
- Порівнюється точність і швидкість виконання завдань у динаміці, від першого до останнього етапу.

Показники, які використовуються у методиці. Продуктивність – кількість правильно виконаних завдань. Швидкість уваги – кількість знайдених символів за одиницю часу. Точність – співвідношення правильних відповідей до загальної кількості виконаних завдань. Стійкість уваги – зміни в точності та швидкості виконання завдань на різних етапах тесту. Перемикання уваги – здатність адаптуватися до змін інструкцій або умов завдання.

Результати даної методики розносяться за рівнями розвитку уваги. Так, високий рівень передбачає високу продуктивність і точність виконання завдань, стабільність швидкості та відсутність значних коливань між етапами. Середній рівень – помірна продуктивність із помилками, які незначно впливають на загальний результат, а також нестабільність швидкості на складніших етапах

завдання. Низький рівень виявляється у низькій продуктивності та великій кількості помилок і значному зниженню уваги та швидкості у динаміці виконання завдань.

Модифікація методу П'єрона-Рузера використовується для оцінки уваги в професійній діяльності, навчальних закладах, а також у діагностиці психологічних розладів, пов'язаних із порушеннями концентрації або стійкості уваги. Результати виконання методики аналізуються за кількістю оброблених досліджуваним числових клітинок за одну хвилину, а також за кількістю допущених помилок у процесі виконання завдання.

Бланк містить чотири ряди, кожен із яких включає 26 числових клітинок. Для визначення підсумкового результату підраховується загальна кількість опрацьованих клітинок у всіх чотирьох рядках, після чого від цієї кількості віднімається число допущених помилок. Отриманий показник зіставляється з табличними даними, які містять норми для оцінки рівня концентрації уваги. Дані дозволяють зробити висновки щодо рівня концентрації уваги досліджуваних, зокрема їхньої здатності до точного й швидкого виконання когнітивних завдань в умовах ліміту часу.

У нашому дослідженні взяли участь учні 2 класу, вік яких становить 7–8 років із затримкою психічного розвитку. Діагноз встановлений МПК.

Розглянемо отримані результати рівня розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР за методикою Тулуз–П'єрона. Емпіричні дані розміщені у таблиці 3.1. У означеній таблиці 8 колонок, зокрема у першій «Параметр/Критерій» розміщені назви основних параметрів за якими здійснювався аналіз результатів. Зокрема – це кількість переглянутих знаків, кількість правильно знайдених знаків, кількість допущених помилок, затрачений час на виконання завдання, який у всіх досліджуваних однаковий (10 хв), рівень ефективності (у відсотках), а також наявний рівень розвиненості уваги дітей.

Таблиця 3.1.

Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР (n=7)

Параметр/Критерій	Дитина 1	Дитина 2	Дитина 3	Дитина 4	Дитина 5	Дитина 6	Дитина 7
Кількість переглянутих знаків	100	90	110	85	95	80	105
Кількість правильно знайдених знаків	65	55	70	50	60	50	65
Кількість допущених помилок	35	35	40	35	35	30	40
Час виконання завдання (хв)	10	10	10	10	10	10	10
Рівень ефективності (%)	65.0%	61.1%	63.6%	58.8%	63.2%	62.5%	61.9%
Оцінка рівня концентрації уваги	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н

Кількість допущених помилок у молодших школярів доволі високий, у середньому 35, 7. Кількість вірно встановлених знаків 60 (варіюється у кожній дитини від 55 до 70). Рівень уваги (ефективності виконання завдань тесту) у відсотках становить від 58,8% до 65%, що вказує на низький рівень розвитку властивостей уваги, що і вказаний у останній строчці таблиці «оцінка концентрації уваги» як Н, що означає низький рівень концентрації уваги.

Розглянемо тепер отримані результати за методом коректурної проби. В узагальненому вигляді вони представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Особливості продуктивності уваги молодших школярів за тестом Бурдона
($n=7$)**

Параметр/Критерій	Дитина 1	Дитина 2	Дитина 3	Дитина 4	Дитина 5	Дитина 6	Дитина 7
Кількість переглянутих символів	90	85	100	80	95	88	92
Кількість правильно знайдених символів	55	52	60	50	58	55	60
Кількість допущених помилок	35	33	40	30	37	33	32
Час виконання завдання (хв)	5	5	5	5	5	5	5
Рівень ефективності (%)	61.1%	61.2%	60.0%	62.5%	61.1%	62.5%	65.2%

Продовження таблиці 2.1.

Оцінка міри продуктивності уваги	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
---	---	---	---	---	---	---	---

У табл. 3.2. знаходиться 8 колонок. У першій колонці «Параметр/Критерій» розміщені назви основних критеріїв і параметрів (Дитина 1–7) за якими здійснювався аналіз результатів. Зокрема критеріями є кількість переглянутих символів, кількість правильно знайдених символів, кількість допущених помилок, затрачений час на виконання завдання, який у всіх досліджуваних однаковий (10 хв), рівень ефективності (у відсотках), а також наявний рівень продуктивності уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР за пробою Бурдона. Проаналізуємо отримані дані.

Так, кількість правильно знайдених символів 57 (середнє значення), а кількість зроблених помилок – у середньому 34. Всі ці дані, згідно опису методики становлять біля 62% ефективності функції уваги, що відповідає низькому рівню продуктивності уваги у всіх досліджуваних. Отже, міра продуктивності дітей молодшого шкільного віку із ЗПР є низкою.

Розглянемо результати, отримані за методом П'єрона–Рузера, які подані у таблиці 3.3. У ній – 8 колонок. У першій колонці «Параметр/Критерій» розміщені назви основних критеріїв і параметрів (Дитина 1–7) за якими здійснювався аналіз результатів. Зокрема критеріями є кількість переглянутих клітинок, кількість правильно заповнених клітинок, кількість допущених помилок, затрачений час на виконання завдання, який у всіх досліджуваних однаковий (5 хв), рівень ефективності (у відсотках), а також наявний рівень зосередженості уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР за пробою П'єрона–Розера. Проаналізуємо отримані дані.

Так, кількість правильно заповнених клітинок 55 (середнє значення), а кількість зроблених помилок – у середньому 29. Всі ці дані, згідно опису методики становлять біля 65% ефективності функції уваги, що відповідає

низькому рівню зосередженості уваги у всіх досліджуваних. Отже, міра зосередженості уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР є низкою.

Таблиця 3.3.

Особливості зосередженості уваги молодших школярів із ЗПР за методом П'єрона–Рузера (n=7)

Параметр/Критерій	Дитина 1	Дитина 2	Дитина 3	Дитина 4	Дитина 5	Дитина 6	Дитина 7
Кількість переглянутих клітинок	80	85	78	82	87	83	79
Кількість правильно заповнених клітинок	52	55	50	54	58	55	51
Кількість допущених помилок	28	30	28	28	29	28	28
Час виконання завдання (хв)	5	5	5	5	5	5	5
Рівень ефективності (%)	65.0%	64.7%	64.1%	65.9%	66.7%	66.3%	64.6%
Оцінка рівня зосередженості уваги	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н

Отже, здійснивши аналіз за всіма методами, задіяними у дослідженні, виявили, що у всіх дітей молодшого віку властивості уваги розвинені дуже слабо та відповідають (згідно опису методик) низькому рівню концентрації уваги, що є властивим для дітей із ЗПР. Оскільки, згідно із гіпотезою нашого магістерського дослідження: властивості уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою розвитку поліпшується завдяки використанню елементів інтерактивного обладнання сенсорної кімнати, нами було розроблено корекційно-розвивальну програму, зміст і результати впровадження якої представлені у наступній частині магістерського дослідження.

3.2. Зміст корекційно-розвивальної програми впливу на властивості уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку

Результати констатувального експерименту розроблення корекційно-розвивальної гри розвитку властивостей уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку. Означена програма містить у собі елементи інтерактивного обладнання сенсорної кімнати.

Отже, *мета програми* – здійснення корекційно-розвивальних впливів на молодших школярів із ЗПР для покращення розвитку властивостей уваги

Основні завдання програми:

1. Сприяння розвитку властивостей уваги.
2. Розвиток сенсорної, слухової та моторно-рухової уваги.
3. Зниження м'язового та психоемоційного напруження (стабілізація емоційно-вольової та особистісної сфери).
4. Формування ефективних способів взаємодії у спілкуванні зі своїми однолітками (вміння домовлятися, поступатися, помічати досягнення інших, оцінювати свої переваги – у ході групової взаємодії).
5. Розвиток взаємозв'язку між емоціями та мовою.

Для досягнення мети та реалізації завдань було спроектовано та проведено низку занять розвивально-коригувального змісту з використанням спеціально обраних вправ, які зорієнтовані на розвиток уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку. У сукупності було розроблено та проведено 16 занять, тривалість яких перебувала у межах 25–30 хв. і реалізовувалася упродовж 3 місяців поточного року

У структурі кожного заняття передбачалися 3 частини: вступна, корекційно-розвивальна та заключна. Зокрема, вступна частина заняття обов'язково містила привітання, визначення психоемоційного стану дітей на початку заняття, створення сприятливого психологічного клімату у спільноті дітей. Корекційно-розвивальна частина заняття містила активізуючі, основні та релаксаційні вправи, які передбачали функціональні, очно-рухові, дихальні, комунікативні дії та вправляння. Заключна частина заняття передбачала узагальнення, рефлексію (зворотний зв'язок), визначення психоемоційного

стану молодших школярів наприкінці заняття, також і ритуал завершення зустрічі. Рефлексія (зворотний зв'язок) проводилися наприкінці кожної зустрічі, окрім першого та останнього за такими питаннями:

- Що найбільше сподобалося на занятті? Що не дуже сподобалося на занятті?
- Як ви себе відчуваєте, який наразі у вас настрій?

Методологічною основою програми стали наступні концепції: гуманістичні теорії особистості, культурно-історична теорія, принципи розвивального навчання та виховання дітей із проблемами розвитку. Створення означеної програми передбачало урахування низки принципів розвивального навчання:

1. Принцип системності, що зумовлює послідовність і системність у розвитку уваги молодшого школяра з затримкою психічного розвитку, надання психологічної допомоги одночасно дитині та важливим дорослим у розвитку пізнавальної сфери.

2. Принцип орієнтації на зону найближчого вікового розвитку дитини, що ґрунтується на теорії Л. Виготського про зони актуального та найближчого розвитку. Згідно з цим ним, ми враховуємо, що поява динаміки в розвитку уваги у молодшого школяра з затримкою психічного розвитку ґрунтується на раніше пройдених циклах його розвитку, тобто для розвитку має бути підготовлена відповідна основа, що містить уже набутий дитиною суб'єктивний досвід.

3. Принцип інтеграції, диференціації та індивідуалізації в їх взаємозв'язку, тобто потрібен інтегративно-диференційований підхід до дитини, який ґрунтується на вивченні актуального рівня розвитку властивостей її особистості, психологічних умов перебування у середовищі родини, а також створенні найбільш сприятливих умов у сімейному та шкільному середовищі для реалізації особистісного потенціалу та розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку.

4. Принцип врахування етіології, механізмів та структури порушення, зумовив при підборі методів і прийомів формування уваги враховувати специфічний розвиток тих чи інших властивостей уваги кожної дитини, а також прояви когнітивних та особистісних властивостей дітей.

5. Принцип діяльнісного підходу. За даними емпіричного дослідження, у дітей з ЗПР спостерігалися різноманітні недоліки як у довільній увазі загалом, так і в окремих її властивостях. Крім того, були відмічені недоліки або відсутність самоконтролю, інтересу до виконання запропонованих завдань та зацікавленості у кінцевому результаті. Ця особливість зумовила потребу у формуванні, окрім різних властивостей уваги, мотиваційної сфери та навичок контролю за власною діяльністю. Отже, в процесі експериментального навчання слід приділяти особливу увагу стимулюванню інтересу до виконання завдань, що досягається використанням великої кількості наочності, ігрових прийомів, значущих для дитини ігрових ситуацій, особливо на початковому етапі роботи.

6. Принцип єдності корекційного та розвиваючого навчання. Формування уваги має здійснюватися в процесі комплексної корекції ЗПР і розвитку у дітей вищих психічних функцій. Крім того, формування уваги має здійснюватися в комплексі з вирішенням таких завдань, як: розвиток особистісних якостей дітей; розвиток комунікативних умінь і навичок, удосконалення здатності до прийому, обробки, збереження та використання інформації, розвитку емоційної сфери дошкільників.

7. Принцип індивідуального та диференційованого підходу має передбачати орієнтацію на індивідуальні особливості дітей (розумові здібності, темп розумової діяльності, здатність до навчання тощо), особливості їх психічного дефекту. Крім того, слід враховувати внутрішньо–групові відмінності серед молодших школярів у співвідношенні розвитку окремих властивостей уваги та рівня сформованості уваги в цілому, що виявлені в ході констатуючого експерименту.

Протипоказання до занять у сенсорній кімнаті. До занять у сенсорній кімнаті допускаються діти, які не мають медичних протипоказань (наявність у дітей астенічних проявів, синдром гіперактивності, епілептичний синдром або схильність до епілепсії, глибока та помірна розумова відсталість, психоневрологічні захворювання, лікування яких проводиться за допомогою психотропних препаратів).

Водночас у сенсорній кімнаті представлено обладнання, застосування якого не має протипоказань. Це різні м'які меблі, подушечки з гранулами, трикутне крісло з гранулами, сухі басейни, сенсорна стежина, сухий душ, килими настінний і для підлоги «Молочний шлях» та багато іншого.

Отже, метою цієї програми – розвиток і психолого-педагогічна корекція властивостей уваги дітей молодшого шкільного віку з ЗПР, з використанням елементів інтерактивного обладнання сенсорної кімнати.

Структура програми: основа програми 16 занять. Тривалість заняття від 25 до 30 хвилин. Заняття проводяться поза межами навчальних уроків, 2 рази на тиждень. Оптимальна кількість учасників – 7 молодших школярів.

Форми роботи: індивідуальна, групова.

Таблиця 3.4

Зміст корекційно-розвивальної програми для молодших школярів із ЗПР

№ п/п	Тема заняття	Зміст заняття	Години
1	Привіт, Чарівна кімната	Знайомство дітей з інтерактивним середовищем темної сенсорної кімнати, формування зацікавленості дітей до роботи з обладнанням, встановлення довіри між психологом і дітьми	1
2	Казкова країна	Розвиток і корекція зорового та слухового сприймання, розвиток уяви, уваги, рухової активності дітей, зниження психоемоційного напруження, розвиток і корекція комунікативних навичок дітей	1
3	Малювання піском	Оволодіння елементарними уявленнями про техніки малювання піском на світлових столах; розвиток тактильної чутливості, просторового сприймання, розвитку творчого уявлення.	1
4	Картина на піску	Оволодіння елементарними уявленнями про техніки малювання піском на світлових столах; розвиток тактильної чутливості, просторового сприймання, розвитку	1

		творчого уявлення.	
5	Чарівний ліс	Розвиток і корекція зорового сприймання, розвиток комунікативних навичок, розвиток уміння виражати свої емоції.	1
6	Музична шкатулка	Розвиток і корекція зорового та слухового сприймання дітей, кінестетичних відчуттів, сенсомоторних навичок, зниження емоційного і м'язового напруження, розвиток уяви і творчих здібностей.	1
7	Фортеця	Корекція і розвиток слухової чутливості, розвиток просторового сприймання, розвиток творчого уявлення, формування умінь спілкуватися і працювати в команді.	1
8	Через зірки	Розвиток і корекція зорового сприймання дітей, зниження емоційного напруження, розвиток уяви.	1
9	Неймовірні морські пригоди	Розвиток і корекція зорового сприймання дітей, розвиток комунікативних навичок, розвиток уміння виражати свої емоції, зниження емоційного і м'язового напруження, розвиток уяви і творчих здібностей.	1
10	Загадковий острів	Розвиток і корекція зорового сприймання дітей, розвиток комунікативних навичок, розвиток уміння виражати свої емоції, зниження емоційного і м'язового напруження, розвиток уяви і творчих здібностей.	1
11	Острів Дружби	Розвиток і корекція зорового сприймання дітей, розвиток комунікативних навичок, розвиток уміння виражати свої емоції, зниження емоційного і м'язового напруження, розвиток уяви і творчих здібностей.	1
12	Незвичайна квітка	Створення позитивного емоційного фону, корекція і розвиток зорового сприймання, зниження емоційного і м'язового напруження, розвиток довільної саморегуляції.	1
13	Давайте радіти	Удосконалення уміння розпізнавати свій настрій, вміння розповідати про нього, розвиток комунікативних навичок, доброзичливості.	1
14	Подорож по хвилях	Зниження психоемоційного напруження, інтеграція отриманих в процесі занять знань та умінь.	1
15	Наші успіхи	Діагностика зорового, слухового, тактильного сприймання, стану емоційно-вольової сфери після завершення занять за програмою, виявлення динаміки.	1

Розглянемо тепер отримані результати дослідження уваги молодших школярів, що приймали участь у корекційно-розвивальній програмі. Участь у заняттях брали 7 дітей, які досліджувалися нами на констатувальному етапі експерименту та на контрольному етапі. Методик, задіяні на формувальному етапі нічим не відрізнялися від попередніх (одні й ті ж).

Проаналізуємо результати отримані результати рівня розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР за методикою Тулуз–П'єрона.

Емпіричні дані розміщені у таблиці 3.5. У означеній таблиці 8 колонок, зокрема у першій «Параметр/ Критерій» розміщені назви основних параметрів за якими здійснювався аналіз результатів. Зокрема – це кількість переглянутих знаків, кількість правильно знайдених знаків, кількість допущених помилок, затрачений час на виконання завдання , який у всіх досліджуваних однаковий (10 хв),рівень ефективності (у відсотках), а також наявний рівень розвиненості уваги дітей.

Таблиця 3.5.

Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР (n=7)

Параметр/Критерій	Дитина 1	Дитина 2	Дитина 3	Дитина 4	Дитина 5	Дитина 6	Дитина 7
Кількість переглянутих знаків	110	95	120	85	100	90	105
Кількість правильно знайдених знаків	95	85	100	75	90	80	95
Кількість допущених помилок	15	10	20	10	10	10	10
Час виконання завдання (хв)	10	10	10	10	10	10	10
Рівень ефективності (%)	86.4%	89.5%	83.3%	88.2%	90.0%	88.9%	90.5%
Оцінка рівня концентрації уваги	С	С	С	Н	С	С	С

Отже, порівнюючи результати із таблицею 3.1. ми помітили, що рівень концентрації уваги молодших школярів суттєво зріз – у 6 учасників концентрація становить середній рівень, а у одного залишився на попередньому рівні. Також зросли показники переглянуті знаки та правильно знайдені знаки. З метою встановлення значущості відмінностей нами було здійснено обрахунок Т–Віллоксона. Так, згідно цього показника $p=0.015$ (Тест Віллоксона), що свідчить про те, що корекційні заняття мали **істотний вплив** на результати, і цей вплив не є випадковим, оскільки $p < 0.05$.

Проаналізуємо тепер отримані результати за пробою Бурдона, які знаходяться у таблиці 3.6., яка містить 8 колонок. У першій колонці «Параметр/ Критерій» розміщені назви основних критеріїв і параметрів (Дитина 1–7) за

якими здійснювався аналіз результатів. Зокрема критеріями є кількість переглянутих символів, кількість правильно знайдених символів, кількість допущених помилок, затрачений час на виконання завдання, який у всіх досліджуваних однаковий (5 хв), рівень ефективності (у відсотках), а також наявний рівень продуктивності уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР за пробою Бурдона. Проаналізуємо отримані дані.

Так, кількість правильно знайдених символів 57 (середнє значення), а кількість зроблених помилок – у середньому 34. Всі ці дані, згідно опису методики становлять біля 75% ефективності функції уваги, що відповідає середньому рівню продуктивності уваги у всіх досліджуваних. Отже, міра продуктивності дітей молодшого шкільного віку із ЗПР значно зростає.

Таблиця 3.6.

**Особливості продуктивності уваги молодших школярів за тестом Бурдона
($n=7$)**

Параметр/Критерій	Дитина 1	Дитина 2	Дитина 3	Дитина 4	Дитина 5	Дитина 6	Дитина 7
Кількість переглянутих символів	120	125	118	122	130	128	115
Кількість правильно знайдених символів	90	92	88	94	96	100	86
Кількість допущених помилок	30	33	30	28	34	28	29
Час виконання завдання (хв)	5	5	5	5	5	5	5
Рівень ефективності (%)	75.0%	75.2%	74.6%	77.0%	75.0%	78.1%	74.8%
Оцінка рівня концентрації уваги	С	С	С	С	С	С	С

Для з'ясування значущості змін, що відбулися нами було обчислено показник Т–Вілкоксона, який становить $p = 0.016$. Значення p вказує на статистично значущу різницю між вибірками ($p < 0.05$).

Розглянемо отримані результати за методикою П'єрона–Рузера. Розглянемо результати, отримані за методом П'єрона–Рузера, які подані у

таблиці 3.7. У ній – 8 колонок. У першій колонці «Параметр/ Критерій» розміщені назви основних критеріїв і параметрів (Дитина 1–7) за якими здійснювався аналіз результатів. Зокрема критеріями є кількість переглянутих клітинок, кількість правильно заповнених клітинок, кількість допущених помилок, затрачений час на виконання завдання, який у всіх досліджуваних однаковий (5 хв), рівень ефективності (у відсотках), а також наявний рівень зосередженості уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР за пробою П’єрона–Розера. Проаналізуємо отримані дані.

Так, кількість правильно заповнених клітинок 82 (середнє значення), а кількість зроблених помилок – у середньому 22. Всі ці дані, згідно опису методики становлять біля 78,7 % ефективності функції уваги, що відповідає низькому рівню зосередженості уваги у всіх досліджуваних. Отже, міра зосередженості уваги дітей молодшого шкільного віку із ЗПР зростає й становить середній рівень розвитку.

Таблиця 3.7.

Особливості зосередженості уваги молодших школярів із ЗПР за методом П’єрона–Розера (n=7)

Параметр/Критерій	Дитина 1	Дитина 2	Дитина 3	Дитина 4	Дитина 5	Дитина 6	Дитина 7
Кількість переглянутих клітинок	100	105	102	98	108	110	96
Кількість правильно заповнених клітинок	78	82	80	75	85	88	73
Кількість допущених помилок	22	23	22	23	23	22	23
Час виконання завдання (хв)	5	5	5	5	5	5	5
Рівень ефективності (%)	78.0%	78.1%	78.4%	76.5%	78.7%	80.0%	76.0%
Оцінка рівня концентрації уваги	С	С	С	С	С	С	С

Для встановлення значущості відмінностей, ми скористалися Т–Вілкоксона, $p = 0.022$: рівень значущості менше 0.05, що також вказує на статистично значиму різницю між вибірками.

Отже, згідно всіх проведених методик спрямованих на виявлення властивостей уваги молодших школярів і рівень її розвиненості після реалізації корекційно-розвивальної програми з використанням інтерактивних елементів сенсорної кімнати значно зріс (від низького до середнього рівня), що свідчить про те, що гіпотеза підтвердилася.

Висновки до розділу 3

З метою емпіричного вивчення особливостей уваги дітей молодшого шкільного віку з ЗПР було використано методи дослідження Тулуз-П'єрона, пробу Бурдона, а також модифікацію для дітей метода П'єрона-Рузона. В цілому, вказані методики дозволяли з'ясувати рівень розвитку властивостей уваги молодших школярів із ЗПР, зокрема її концентрації, стійкості, переключення та продуктивності, здатності до тривалої монотонної діяльності.

Було з'ясовано, що рівень розвитку уваги, а також і властивості, зокрема зосередженість, концентрація, продуктивність і переключення, здатність до тривалої зосередженості та монотонної діяльності знаходяться на низькому рівні розвиненості. Так, на основі розрахованих даних за кожним методом рівень ефективності уваги знаходився у межах від 62 до 65%, що підтвердило загалом особливості уваги дітей при ЗПР, недорозвиненість стійкості, концентрації, переключення, розподілу, а також достатньо низький рівень довільності означеного процесу.

З метою впливу на властивості уваги молодших школярів із ЗПР розроблено корекційно-розвивальну програму, основою якої були елементи інтерактивного обладнання сенсорної кімнати. *Мета* означеної програми полягала у здійсненні корекційно-розвивальних впливів, спрямованих на розвиток властивостей уваги, сенсорної, слухової та моторно-рухової уваги, на зниження м'язового та психоемоційного напруження, на формування ефективних способів взаємодії у спілкуванні зі своїми однолітками. У змісті програми передбачено 16 занять, що носили розвивальний, релаксаційний і функціональний характер. Зміст програми реалізовано упродовж трьох місяців. Згідно результатів повторної діагностики з'ясовано, що властивості довільної уваги молодших школярів із ЗПР, а також і рівень її розвитку після реалізації корекційно-розвивальної програми з використанням інтерактивних елементів сенсорної кімнати значно зріс (від низького до середнього рівня), що підтверджено показниками статистичного критерію Т-Віллкоксона.

ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження психологічних особливостей уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку ми дійшли наступних висновків:

За першим завданням, було визначено, що увага є формою організації психічної та фізичної діяльності та не має власного предмету. У дітей вона відрізняється особливою емоційністю, оскільки спостерігається сильний її зв'язок із емоціями та почуттями.

Особливості уваги дітей молодшого шкільного віку безпосередньо залежать від стану нервової системи в цілому. Тому молодші школярі надто чутливі до зовнішніх подразників, легко відволікаються на нові подразники, що помітно у нестійкому характері уваги. Ще однією із найбільш загальних рис уваги у дітей молодшого шкільного віку – здатність легше зосередитися на об'єктах зовнішнього середовища, ніж на своїх міркуваннях. На перших етапах навчання головну роль відіграє мимовільна увага, проте у процесі виховання, спілкування дітей з дорослими та спільній з ними діяльності увага набуває ознак цілеспрямованості, а також активно формується у цьому віці довільна увага. Концентрація уваги у дітей молодшого шкільного віку може бути дуже високою, особливо під час цікавих ситуацій у навчальній діяльності, що є поряд із грою вагомим чинником розвитку уваги у молодшому шкільному віці.

З другим завданням, було встановлено, що затримка психічного розвитку характеризується суттєвим уповільненням темпів розвитку психічних функцій особи, які відповідають за засвоєння знань, формування навичок і соціалізацію; відхилення від вікової норми є тимчасовим, функціональним і зворотним при створенні сприятливих умов для навчання, виховання та реабілітації дитини. ЗПР зумовлює виникнення негативних явищ у розвитку уваги дітей, зокрема часті переходи від стану активності до повної пасивності уваги: зосередженість триває лише недовгі хвилини, діти швидко втомлюються, починають відволікатися і перестають сприймати навчальний матеріал. У дітей із затримкою психічного розвитку порушення уваги пов'язані з низькою

працездатністю, підвищеним виснаженням, особливо для дітей з органічним ураженням центральної нервової системи. Стійкість уваги у дітей із затримкою психічного розвитку відзначається нерівномірністю та сповільненістю. Вони погано зосереджуються на предметі, або діяльності.

За третім завданням, з'ясовано, що у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку переважає мимовільна увага. Таким дітям дуже важко зосереджуватися на одноманітній і малопривабливій для них діяльності. Проте у процесі гри або під час розв'язання цікавого продуктивного завдання вони здатні достатньо тривалий період залишатися захопленими цією діяльністю, бути уважними. Ускладнення також мають місце і для довільної уваги дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, зокрема це проявляється у недорозвиненості основних властивостей уваги: концентрації, обсягу, розподілу: низька концентрація уваги, нездатність дитини зосередитися на завданні, на будь-якій діяльності, швидке відволікання від неї; коливання уваги, швидке виснаження та втомлюваність, низький рівень стійкості уваги. Молодші школярі не можуть упродовж тривалого періоду часу займатися однією і тією ж діяльністю, оскільки їх обсяг уваги звужений. Також властиві ускладнення у переключенні уваги з одного виду діяльності на інший. Труднощі, пов'язані із довільною увагою незмінно потрапляють у перелік порушень при затримці психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

За четвертим завданням, було проведено емпіричне вивчення розвитку уваги молодших школярів із затримкою психічного розвитку та встановлено, що зосередженість, концентрація, продуктивність і переключення уваги, а також здатність до зосередженості й монотонної діяльності перебувають на низькому рівні розвиненості. На основі розрахованих даних за кожним методом рівень ефективності уваги знаходився у межах від 62 до 65%, що підтвердило загалом особливості уваги дітей при ЗПР дітей молодшого шкільного віку.

З метою впливу на властивості уваги молодших школярів із ЗПР і розвитку довільності цього психічного процесу було розроблено й апробовано

корекційно–розвивальну програму, основою якої були елементи інтерактивного обладнання сенсорної кімнати. *Мета* означеної програми полягала у здійсненні корекційно-розвивальних впливів, спрямованих на розвиток властивостей уваги, сенсорної, слухової та моторно-рухової уваги, на зниження м'язового та психоемоційного напруження, на формування ефективних способів взаємодії у спілкуванні зі своїми однолітками. У змісті програми було передбачено 16 занять, що носили розвивальний, релаксаційний і функціональний характер.

Зміст програми реалізовано упродовж трьох місяців роботи з дітьми молодшого шкільного віку. Згідно результатів повторної діагностики з'ясовано, що властивості довірливої уваги молодших школярів із ЗПР, а також і рівень її розвитку після реалізації корекційно-розвивальної програми з використанням інтерактивних елементів сенсорної кімнати значно зріс (з низького рівня до середнього), що було підтверджено показниками статистичного критерію Т-Вілкоксона. Отже, на властивості уваги дітей молодшого шкільного віку можна впливати, використовуючи елементи інтерактивного середовища сенсорної кімнати, що дозволяє суттєво змінити у кращий бік рівень розвитку уваги та її довірливості означеної категорії дітей.

Перспективи подальшого дослідження передбачають пошук ефективних засобів впливу навчальної діяльності на молодших школярів із затримкою психічного розвитку та експериментальній їх апробації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабяк О. О. Особливості змісту корекційно-розвиткової програми «Ритміка» для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного. *Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць*. К. 2016. Випуск 17. С. 16 - 24.
2. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посіб. К.: Академвидав, 2009. 464 с.
3. Гладченко І. В., Висоцька А. В., Супрун М. О. Соціалізація дитини з обмеженими розумовими можливостями в сучасному освітньому вимірі. Київ : Інститут спеціальної педагогіки, 2014 URL: <http://www.ispukr.org>.
4. Готовність дитини до навчання/ Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко. Главник. Київ: Мікрос-СВС, 2003. 112 с.
5. Діти з затримкою психічного розвитку та їх навчання. Навч. посібник для педагогів і шкільних психологів / Т.Д.Ілляшенко, Н. А. Бастун, Т.В. Сак. К.: ІЗМН, 1997. – 128 с.
6. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ-ри, 2016. 388 с.
7. Душка А. Л. Регуляція уваги дошкільників в нормі та при відхиленні у психоемоційному розвитку. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 1. С. 71 - 76.
8. Загальна психологія: Навчальний посібник/ О Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ: Либідь, 2006. 463с.
9. Загальна психологія: Підручник/ За заг. ред акад. С. Д. Максименка. Київ: Форум, 2000. 543с.
10. Ільїна М. М. Підготовка до школи: розвивальні вправи й тести. Київ: Дельта, 1999. 224 с.
11. Кириленко Т. Виховання почуттів. Дайджест. 2003. № 3. С. 134 - 148.

12. Коломоєць М.Ю., Павлюкович Н.Д., Ходоровський В.М., Ткач Є.П. Теорії та концепції психосоматичних захворювань. Буковин. мед. вісн. 2008. Т. 12, № 1. с. 141-144.
13. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. С. 5 - 32.
14. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. К. : АТОПОЛ. 2011. 274 с.
15. Комплексна корекційна програма для роботи з першокласником з вадами розумо-вого розвитку / автор-укладач А. В. Бережна. Голобородьківський НВК, 2014. 123с.
16. Критерії діагностики і психотерапії розладів психіки та поведінки / під ред. Б. В. Михайлова, С. І. Табачнікова, О. К. Напрєєнка, В. В. Домбровської. Новини української психіатрії. Харків, 2003. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/criteria/paper10.htm>.
17. Логопсихологія: навч. посіб. / С. Ю. Конопляста, Т.В. Сак // за ред. М. К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.
18. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. - К.: Вища школа, 2000. 479 с.
19. Макаренко С. Психолого-медико-педагогічна допомога гіперактивним дітям. *Психолог. Шкільний світ*. 2008. № 47. С. 5–19.
20. Максименко С.Д. Психологічна допомога тяжким соматично хворим. Навчальний посібник. Київ : Ніжин, 2017. 115 с.
21. Мамічева О. Корекція пізнавальних психічних процесів у дітей із затримкою психічного розвитку. *Дефектологія*. 2008. №2. С.47–54.
22. Мозгова Г.П., Ханецька Т.І., Якимчук О.І. Психосоматика: психічне, тілесне, соціальне. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 383 с.

23.Мушкевич М. І. Моделі організації психологічного супроводу сімей, які мають проблемних дітей. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ. Випуск 8*, 2017. С. 188–192.

24.Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи: навчально-методичний посібник/ В. Войтко. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.

25.Недомовна В. Діти з особливими потребами: психологопедагогічний супровід в умовах загальноосвітнього закладу. *Директор школи. Шкільний світ*. 2016. № 9. С. 97–100.

26.НК 025:2021 «Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я». Київ: Міністерство охорони здоров'я України, 2021. 1670 с.

27.Оцінка потреб дитини та її сім'ї. / За заг. ред. І. Д. Зверєвої. К.: Держсоцслужба, 2007. 144 с.

28.Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Київ: Кондор, 2015. 469 с.

29.Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. 4-те вид. К.: Каравела, 2020. 418 с.

30.Прохоренко Л. І. Формування саморегуляції навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 2. С. 7-16.

31.Психологічна енциклопедія / Упор. О. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.

32.Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / За ред. В. Б. Шапарь. Харків: Прапор, 2009. 672 с.

33.Психологія розумово відсталої дитини: Підручник / За ред. Синьова В. М. Київ: Знання, 2008. 359 с.

34.Психологія: Підручник/ За заг. ред. Ю. Л. Трофімова. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2006. 560с.

35.Психологу про дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі/ Антоніна Обухівська, Тамара Ілляшенко, Тамара Жук. Київ: Редакції загальнопед. газет, 2012. 128 с.

36.Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах / За заг.ред. А. Колупаєвої. Київ: ТОВ ВПЦ Літопис-ХХ, 2010. 363 с.

37.Рибалка В. В. Розвиток особистості: Періодизація психічного розвитку та етапи життєвого шляху особистості. *Психологія / За заг. ред. Ю. Л. Трофімова: підручн. 5-е вид. К.: Либідь, 2005 С. 143 - 151.*

38.Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навч. пос.- К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

39.Сєромаха Н. Є. Особливості поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2012. Вип. 21. С. 424–428.

40.Синьов В. М. Мультидисциплінарний (медико -психолого-педагогічний) характер діагностики і корекції розвитку особистості при порушеннях процесу соціалізації. *Психолого -педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: матеріали методологічного семінару АПН України 19 березня 2008 р. К., 2008. С. 527 - 532.*

41.Стадненко Н.М., Ілляшенко Т.Д., Обухівська А.Г. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. Видання друге, перероблене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2006. 36 с.

42.Стадненко Н. М., Ілляшенко Т. Д., Борщевська Л. В., Обухівська А. Г. Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників. Кам'янець- Подільський: вид-во «Абетка», 1998. 144 с.

43.Таранченко О. М. Супровід осіб з порушеннями розвитку: еволюційний поступ у вітчизняній системі освіти. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 8. С. 141 - 150.

44.Татьянчикова І. В. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.03. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Київ. 2015. 436 с.

45.Терлецька Л. Г. Психологія здоров'я: арт-терапевтичні технології: навчальний посібник. Київ : видавничий дім «Слово». 2016. 128 с.

46.Увага дитини/ Упоряд.: С. Максименко, Л. Терлецька, О. Главник. Київ: Главник, 2004. 112 с.

47.Харченко Д.М. Психосоматичні розлади. Теорії, методи діагностики, результати досліджень: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2015. 280 с.

48.Шатура О. Подолання неухвності: Корекційно-розвивальні технології // Психолог. – 2005. – № 6. – С. 16-19.

49.Юрченко Ю. Ю. Розвиток пізнавальних процесів учнів першого класу: розвивальна програма. Майорщина: Майорщинська спеціальна школа-інтернат, 2010. 49 с.

50.Ярослав Н. С., Никоненко О. П. Психологія молодшого школяра: Навч.-метод. посібник. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2005. 166с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вправи для розвитку уваги

Активізувати увагу дітей , звернути увагу на себе, переключити з розважальної діяльності на учбову, чи зняти втому допоможуть такі вправи:

- вправи по виробленню правильного дихання,
- масаж та самомасаж,
- розтяжки,
- вправи на формування та корекцію базових сенсомоторних взаємодій.

Дихальні вправи дозволяють:

- оптимізують газообмін і кровообіг,
- заспокоюють і розвивають концентрацію уваги,
- самоконтроль над поведінкою.

Не потрібно зловживати дихальними вправами. Зважаючи на те, що вони оптимізують газообмін і кровообіг, під час застосування одразу декількох дихальних вправ по 5-7 хвилин кожна можна суттєво зашкодити дитині. Вправи краще проводити у положенні сидячи, і лише через певний період – у положенні стоячи.

Вправа «М'ячик», 5-7 разів (Одну руку дитина тримає на грудях, іншу на діафрагмі. Коли відбувається вдих носом, живіт має округлюватися і надуватися ніби м'ячик. А під час видиху широко відкритим ротом, дитина повинна рукою злегка натискати на живіт, немовби штовхаючи його назад).

Вправа «Позіхання», 5-7 разів (такі вправи дозволяють активізувати енергетичний блок і покращити працездатність дітей).

Вправа «Тарзан» (У положенні сидячи дитина робить глибокий вдих носом, а у процесі видиху легенько б'є себе по грудях кулачками, видаючи характерний звук «А-а-а»).

Вправа «Продуй двигун» (У положенні сидючи потрібно виставити великий палець правої руки і мізинчик лівої руки. Дитина дихає поперемінно то правою, то лівою ніздрями (2 вдихи), затискаючи їх виставленими пальцями відповідно).

Вправа «Плечі підстрибують» (Дитина у положенні сидючи підіймає два плеча одночасно з глибоким вдихом через ніс, а опускає з видихом через широко відкритий рот).

Масаж та самомасаж також допомагає (його можна виконувати у положенні сидючи або стоячи):

- Самомасаж волосистої частини голови, пальців рук і вушних раковин
- Самомасаж носика.

Давня психосоматична технологія «Мудри»

Ця техніка виявляється у комплексі вправ для розвитку міжпівкульної взаємодії і застосовується у декількох варіаціях від 2 до 5 хвилин. Такі вправи можна використовувати у невеликій кількості (перед вправами потрібно чисто вимити руки і розтерти долоні до відчуття тепла).

- По черзі з'єднуються в кільце великий палець з вказівним, із середнім, із безіменним, із мізинцем; решта пальців вільно розставлені; поза фіксується на кожній руці.

- По черзі великий палець з'єднується в кільце зі сполученими вказівним і середнім, середнім і безіменним, безіменним і мізинцем. Інші пальці вільно розставлені; поза фіксується на кожній руці.

- По черзі кінчик великого пальця притискає на рівні другого суглоба зігнуті: вказівний, середній, безіменний, мізинець; решта пальців вільно розставлені; поза фіксується на кожній руці.

Розтяжки (застосовуються для нормалізації тону)

Вправа «Зірочка» (Дитина піднімає руки вгору і розводить у сторони, а ноги розставляє на ширині плечей – і починає тягнутися одночасно в усі сторони).

Вправа «Тягнемось до сонечка» (Дитина зводить руки разом, піднімає над головою і починає тягнутися якомога вище).

Вправа «Напружили – розслабились» (Дитина виставляє дві руки і починає сильно стискати і розслабляти кулачки, поступово можна залучати усе тіло).

Суглобові вправи (У положенні стоячи дитина уявляє, що на кінчиках її пальців розташовані олівці або крейда, і починає ручкою виконувати характерні рухи).

Окорухові вправи

Застосовуються з метою розширення поля зору, поліпшення сприймання. Односпрямовані і різноспрямовані рухи очей і язика розвивають міжпівкульну взаємодію та підвищують енергетизацію організму. Вправи може виконувати педагог з дитиною, а потім й дитина з дитиною.

Вправа «Стежимо за предметом» 5-7 разів (На відстані витягнутої руки дорослий показує дитині певний предмет (ручку, іграшку) і рухає ним вліво, вправо, вгору і вниз, а дитина стежить очима).

Вправа «Замок» (У положенні сидячи дитина стискає руки, утворюючи замок, і два великі пальці піднімає вгору. Дитина самостійно рухає руками і спостерігає за пальцями – вправо, вліво, вгору і вниз).

Вправа «Малюємо фігури» (дорослий малює певну фігуру, а дитина повинна спостерігати за нею).

Вправи, які дозволяють розвивати соматогнозис, тактильний, зоровий та слуховий гнозис, пам'ять, просторові уявлення та мовлення.

Вправа «Впізнай аромат» (Дитині демонструються певні аромати, і вона їх вгадує).

Вправа «Чарівний мішечок» (Дитина має взяти певний предмет з мішечка і на дотик визначити, що це за предмет).

Вправа «Впізнай звук» (Дитина впізнає звук, який видає той чи той пристрій, предмет).

Вправа «Мелодія голосу» (На певний аудіопристрій записується висловлювання, діти слухають і розповідають, що почули).

Вправа «Знайди скарб» (Дорослий готує слухову карту, за якою діти мають знайти певний скарб – вони слухають інструкцію та слідуєть вказівкам).

Малювання фігури по крапкам, домальовування деталей.

Вправа «Поза» (Дитина сідає із заплющеними очима і витягує руки вперед. Дорослий або інша дитина виконує певні дії з її руками – піднімає їх, плескає у долоні тощо. А дитина із заплющеними очима повинна відтворити цю програму дій).

Вправи, які організують активну, свідому психічну діяльність, вчать формувати плани та програми своїх дій, стежити за їх виконанням, регулювати поведінку.

- Всі завдання мають мати чіткі правила, алгоритм виконання та способи оцінювання.

- Що молодша дитина, то більш докладною і чіткою повинна бути інструкція (а ймовірніше – наочна демонстрація), так само, як і обговорення всіх етапів роботи.

- Важливо розуміти різницю між програмами «Роби як хочеш» і «Роби точно так»; «Кинь в стінку м'яч» і «Влуч м'ячем в червоне кружальце (мета!) на стіні».

Коли світ навколо дитини зрозумілий, і дитина розуміє, чого від неї чекають і що вона буде робити далі, тоді вона розвивається більш активно. Важливу роль у розвитку довільної регуляції дитини відіграють різноманітні ігри: народні фольклорні, лото, карти, класики, танці тощо.

Вправа «Повтори» (Дорослий показує руку, і дитина повторює рух за ним. Поступово серію рухів можна ускладнювати).

Вправа «Серія перехресних рухів» (Ліктем правої руки дитина доторкається до лівого коліна і навпаки, а потім сплескує в долоні і підстрибує).

Вправа «Глуха інструкція» (Дитині пропонується виконати певне завдання, але інструкція при цьому не надається. Дитина повинна самотійно, зрозуміти, як його виконати).

Вправа «Детектор помилок» (Дорослий навмисно припускається якихось помилок чи розповідає те, що не відповідає реальності, а дитина, почувши помилку, має плеснути в долоні).

Вправи «Нісенітниці» (Дитині пропонується малюнок із заздалегідь неправильним зображенням. Дорослий не говорить, що саме не правильно на малюнку, дитина має самотійно вказати це).

Вправа «Організація робочого місця» (Дітям даються конкретні інструкції, коли та як треба розташувати усе приладдя, яке знаходиться на столі/парті, перед виконанням певної вправи).

Додаток Б

Тест «Коректурна проба»

Метод дослідження «Коректурна проба» (за Б. Бурбоном) - це своєрідний тест, результати якого допоможуть оцінити рівень концентрації дитини, його уважність, посидючість, здатність швидко виконувати письмові завдання, готовність до школи дітей 5-7 років.

Методика використовується для визначення обсягу уваги (за кількістю переглянутих букв) і її концентрації - за кількістю зроблених помилок.

Норма обсягу уваги:

- для дітей 6-7 років: - 400 знаків і вище, концентрації - 10 помилок і менше;
- для дітей 8-10 років - 600 знаків і вище, концентрації - 5 помилок і менше.

Час роботи: 5 хвилин.

Обробка і інтерпретація результатів тесту Б.Бурдона

Оцінка роботи учнів проводиться за кількістю пропущених елементів за одиницю часу і загальної кількості проаналізованих знаків.

Для оцінки концентрації уваги використовується наступна формула:

$K = 2C/O$ (K - концентрація, C - переглянуті рядки, O - помилки, до яких відносяться пропуски і невірні закреслені елементи).

Чим більше вийшла цифра, тим вище концентрація. Цей показник не має встановлених числових значень, тому що залежить від конкретного стимульного матеріалу. Але в будь-якому випадку K (концентрація) не повинно бути більше половини показника C (переглянуті рядки).

При визначенні стійкості уваги використовується формула:

$A = S/t \times 10$ (S - загальне число переглянутих елементів, t - період часу)

Розшифровка показників:

РЕЗУЛЬТАТ	ЗНАЧЕННЯ
0-2	Дуже висока стійкість
3-4	Висока
5-6	Середня
7-8	Низька
9-10	Дуже низька

Якщо коректурних проба показала, що у дитини якість уваги знаходиться на середньому або дуже високому рівні, то ці досягнення учню слід підтримувати (багато читати, складати пазли, вчити вірші напам'ять). А ось для тих, хто продемонстрував дуже низький або низький рівень, не обійтися без спеціальних завдань, які повинен індивідуально розробити психолог з урахуванням особистісних особливостей конкретного учня. Найчастіше в такому випадку пропонуються вправи по відновленню порядку рахунку, сюжету картинок, запам'ятовування віршів напам'ять.

За результатами коректурної проби психологу легше вибудувати стратегію роботи з кожним учнем, а також визначити оптимальний характер навчальних завдань для розвитку всіх аспектів уваги, щоб дитині можливість ефективного засвоєння знань та повноцінного особистісного зростання.

Дата _____ Клас _____ Прізвище та ім'я учня _____

Тест «Коректурна проба»

Час роботи: 5 хвилин.

Інструкція:

На бланку з буквами підкресліть, будь ласка, перші букви кожного ряду. Ваше завдання полягає в тому, щоб, переглядаючи ряди букв зліва направо, підкреслювати такі ж букви, як і перші.

Працювати треба швидко і точно. Час роботи - 5 хвилин.

Приклад:

~~Е~~ ~~К~~ ~~Р~~ ~~Н~~ ~~С~~ ~~О~~ ~~А~~ ~~Р~~ ~~Н~~ ~~Е~~ ~~С~~ ~~В~~ ~~А~~ ~~Р~~ ~~К~~ ~~В~~ ~~Р~~ ~~Е~~

Завдання:

АКСНВЕРАМПАОБАСЗЕАЮРАЦКАЧПШАЫТ
ОВРКАНВСАЕРНТРОНКСЧОДВИОЦФОТЗС
КАНЕОСВРАЕТГЧКЛИАЫЗКТРКЯБДКПШУ
ВРЕСОАКВМТАВНШЛЧВИЦФВДБОТВЕСМВ
НСАКРВОЧТНУЫПЛБНПМНКОУЧЛЮНРВНЩ
РВОЕСНАРЧКРЛБКУВСРФЧЗХРЕЛЮРРКИ
ЕНРАЕРСКВЧБЩДРАЕПТМИСЕМВШЕЛДТЕ
ОСКВНЕРАОСВЧБШЛОИМАУЧОИПООНАЫБ
ВКАОСНЕРКВИВМТОБЩВЧЫЦНЕПВИТБЕЗ
СЕНАОВКСЕАВМЛДЖСКНПМЧСИГТШПБСК
КОСНАКСАЕВИЛКЫЧБЩЖОЛКПМСЧГШКАР
ОВКРЕНРЕСОЛТИНОПСОЫОДЮИОЗСЧЯИЕ
АСКРАСКОВРАКВСИНЕАТБОАЦВКНАИОТ
НАОСКОЕВОЛЦКЕНШЗДРНСВЫКИСНБЮНВ
ВНЕОСЕКРАВТЦКЕВЛШПТВСЕДВНЗЭВИС
СЕВНРКСТБЕРЗШДСЧИСЕАПРУСЫПСМТН
ЕРМПАВЕГЛИПСЧТЕВАРБМУЦЕВАМЕИНЕ

Ігри та вправи, спрямовані на розвиток уваги для дітей із ЗПР

У дітей із ЗПР особливо страждає довільна увага, коли потрібна цілеспрямована діяльність. Ці діти швидко відволікаються, увага у них нестійка. Знижена і здатність до її розподілу між різними видами діяльності. Вони не можуть робити одночасно дві справи. Звужений обсяг уваги переключається з одного виду діяльності на інший.

Вправа «Назви число»

Гравці стоять у колі. Ведучий кидає комусь м'ячик невеликого розміру і називає будь-яке число від 1 до 19. Той кому кинули м'ячик, має миттєво відгукнутися, назвавши число на одиницю більше, і знову кинути комусь м'ячик, назвавши при цьому нове число. Заборонено називати число, що йде за тим.

Вправа «Шифрувальник»

Щоб прочитати зашифровані слова, необхідно в кожному горизонтальному рядку закреслити однакові літери.

1. а м м д а к р к т у ш г т ш
2. т о о а к м м р я у д а к я
3. я ш щ д щ ш д я а с п а о р т
4. с в о я к т т з н я з в к ц е

Вправа «Хто більше побачить?»

Запропонувати дітям уважно розглянути картинку і перелічити, що вони бачать на ній.

Вправа «Знайдіть помилку»

У цієї гри багато варіантів, які пропонуються відповідно до класу: знайти фігуру, яку поклали не на своє місце. Викладається декілька видів карток, підібраних за певними геометричними фігурами, проте серед трикутників лежить квадрат, між ромбами — прямокутник тощо;

Вправа «Буває – не буває»

Слід назвати якусь ситуацію й кидати дитині м'яча. Дитина має зловити м'яч, якщо названа ситуація реальна, а якщо ні, то треба м'яч відбити. Заєць уміє літати; взимку холодно; на сосні вирости червоні яблука; у собаки народилися телята; мама пішла на роботу; поїзд летить по небу; кішка хоче їсти; людина в'є кубло; яблуко – солоне; бегемот заліз на дерево; кішка гуляє по даху;

Вправа «Фігури»

Зображені фігури 3—4 видів (трикутник, коло, квадрат, ромб). Усього 5—10 рядів по 10 фігур у кожному ряді. Фігури в ряду розташовані довільно.

Потрібно:

1. Розкласти фігури, як показано на зразку
2. Розставити значки тільки у квадратах і трикутниках;
3. Поставити значки в ромбах і підкреслити всі квадрати.

Вправа «Предмети»

Дається таблиця з предметами 5—10 рядів по 8 у кожному. Предмети розташовані довільно.

Потрібно:

1. Викреслити всі гриби;
2. Викреслити всі м'ячики;
3. Викреслити всі ялинки червоним олівцем, а м'ячики — синім;
4. Викреслити всі м'ячики і підкреслити ялинки.

Вправа «Викладання з паличок»

Матеріли: палички для рахунку, картка – зразок.

Запропонувати дитині за зразком викласти візерунок чи силует із паличок:

1-й рівень складності – візерунки в один рядок;

2-й рівень складності – силуети, що складаються з 6 – 12 паличок;

3-й рівень складності – складніші силуети, що передбачають використання 6 – 13 паличок;

4- рівень складності – складні силуети з великою кількістю деталей, що складаються з 10 – 14 паличок.

Інструкція: «Гляньте, що зображен на цій картці? Візьміть палички й викладіть із них такий самий візерунок. Під час викладання будьте уважні. Починайте роботу».

Завдання-головоломки

Інструкція: «Склади 2 квадрати із 7 паличок, 2 рівні трикутники із 9 паличок.

«Візьми 9 паличок і склади квадрат і 4 трикутники».

Дитина має уявити фігуру і здогадатися, як її скласти.

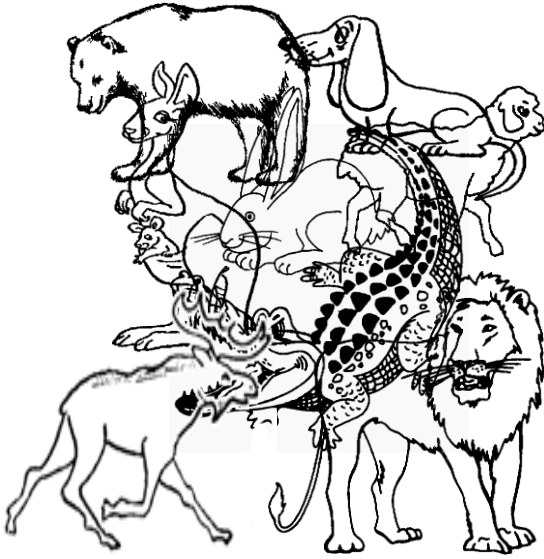
«Прибери 2 палички, щоб залишився один прямокутник».

«Склади будиночок із 6 паличок, а потім переклади 2 палички, щоб вийшов прапорець».

«Прибери 3 палички, щоб залишилося 3 таких самих квадрата». «Прибери 4 палички, щоб залишилося 3 квадрата. Переклади 1 паличку і щоб будиночок був перевернутий в інший бік».

Вправа

Скільки зображено предметів? Як їх назвати одним словом?

ТЕСТ ТУЛУЗ-П'ЄРОНА

ТЕСТ ТУЛУЗ-П'ЄРОНА

1

Бланк ответов

Обследуемый _____

ПРОБА

Ждите указаний!

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

СПАСИБО

Задля збереження психічного здоров'я Ваших дітей результати тесту може інтерпретувати лише досвідчений психолог!

Даний тест призначений для вимірювання швидкісних характеристик психічних процесів, а також обсягу та якості довільної уваги (концентрація, стійкість, розподіл, переключення) і виявлення порушення уваги, що має нейрофізіологічну основу (ММД).

Він надає інформацію і про більш загальні характеристики працездатності, такі як спрацьованість, стомлюваність, тривалість циклу стійкої працездатності, періодичність відволікань і перепадів у швидкості роботи. Тест також допомагає з'ясувати особливості відхилень у функціонуванні мозку (чи тип ММД) для оптимізації наступної корекційної роботи з дитиною.

Обладнання: бланк відповідей і ручка для дитини, прозорий ключ до бланка для психолога, фломастер, секундомір.

Інструкція: «Подивись уважно на цей аркуш із квадратиками. У лівому верхньому кутку окремо зображено два квадратики (показати на бланку) — це квадратики-зразки. З ними треба порівнювати квадратики, що намальовані у наступному рядку (показати на бланку). Спочатку спробуємо виконати завдання на цьому тренувальному рядку». Показуючи на перший квадратик тренувального рядка, запитати: «Цей квадратик схожий на який-небудь зі зразків (показати)?». Вислухайте відповіді. Роз'ясніть, чому не схожий: «У зразку лівий бочок замальований, а отут правий».

Потім продовжуйте: «Коли квадратик не схожий на зразки, його треба підкреслити (показати на бланку)». Укажіть на наступний квадратик тренувального рядка: «А цей точно схожий на який-небудь зі зразків? Так. Тоді його треба закреслити».

вертикальною рисою (показати на бланку)». Аналогічно запитуйте про кожен квадратик тренувального рядка, зображений на дошці: «Схожий? Не схожий?» і «Що робимо: закреслюємо? Підкреслюємо?»

REPORT THIS AD

Після розбору прикладу, наведеного на тренувальному рядку, переконайтеся, що дитина зрозуміла зміст завдання. **Якщо дитина не може правильно зрозуміти інструкцію, поясніть ще раз і зробіть для себе позначку, щоб надалі з'ясувати причину.** Таких причин може бути кілька. Як правило, додаткові пояснення потрібні:

- дітям-кінестетикам;
- дітям, що мають значні порушення уваги і саморегуляції у зв'язку з ММД;
- дітям із порушеннями зорово-моторної координації;
- дітям із порушеннями зорового аналізу;
- дітям із недостатньо розвинутим мисленням;
- підвищено-тривожним дітям;
- інфантильним дітям;
- дітям, що мають легке органічне ураження лобових відділів головного мозку (ці діти не здатні виконувати інвертовані дії: викреслювати ті квадратики, що схожі на зразки, і підкреслювати несхожі; вони роблять усе навпаки).

Попередьте дитину, якщо вона помилилася під час виконання завдання на тренувальному рядку: «Не хвилюйся, тому що це — чорновичок».

Продовження інструкції: «Тепер, коли я скажу «Почали!», ми виконуватимемо саме завдання. Працюватимемо точно за часом. На кожен рядок я буду давати одну хвилину. За одну хвилину можна не встигнути зробити весь рядок. Хтось робить стільки (показати піврядка), хтось стільки (показати). Не треба квапитися, треба працювати уважно!

Як тільки пройде хвилинка, я скажу: «Стоп! Пішов другий рядок». Ти відразу перенесиш руку (показати на бланку) і починаєш робити наступний рядок.

Далі працюй. Пройде ще хвилинка, і я скажу: «Стоп! Пішов третій рядок». Відразу перенеси руку і починай робити третій рядок (показати). І так ми зробимо 10 рядків. Порівнювати потрібно з цими самими квадратами (показати на квадратики-зразки), робити все те саме, що ти щойно робив: так само закреслювати і підкреслювати. Зрозуміло?»

Якщо дитині все зрозуміло, скажіть: «Тепер візьми ручку, постав руку на перший рядок — і почали».

По закінченні 10 хвилин: «Стоп!

Тепер поклади ручку. Відпочинь, помахай руками».

Кінестетики і високотривожні діти після додаткового пояснення зазвичай успішно справляються із завданням. **У процесі роботи всіх дітей необхідно хвалити і підбадьорювати.** Спочатку похваліть дитину за те, що вона все правильно зрозуміла, як треба працювати. Тих, хто помилився на тренувальному рядку і розхвилювався, заспокойте, сказавши, що нічого поганого у цьому немає. Під час виконання самого завдання обов'язково повторіть дітям: «Молодець, добре працюєш». До кінця роботи підбадьорюйте: «Молодець. Уже небагато залишилося».

Щоб скачати бланк натисніть на картинку лівою кнопкою миші, а потім правою – “зберегти”

Обробка та інтерпретація результатів:

Для обробки та інтерпретації результатів рекомендується використовувати методичне керівництво Л.Ясюкової «Оптимізація навчання і розвитку дітей із ММД». Обробка результатів тестування значно спрощується за допомогою накладення на бланк ключа, виготовленого з прозорого матеріалу. На ключі кружками виділені місця, усередині яких повинні виявитися закреслені квадратики. Поза кружками всі квадратики повинні бути підкреслені.

Для кожного рядка підраховується:

- 1) загальна кількість оброблених квадратиків (зокрема і помилки);
- 2) кількість помилок.

Помилками вважаються неправильна обробка, будь-які виправлення і пропуски (коли квадратик взагалі не оброблений).

Обов'язковим є **розрахунок двох показників: швидкість виконання тесту і точність виконання тесту (показник концентрації уваги).**

Швидкість виконання тесту = сума оброблених знаків поділена на кількість робочих рядків (10).

$V = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$	<p>V- швидкість; n – кількість робочих рядків; x_i – кількість оброблених знаків в ряді.</p>
----------------------------------	--

Коефіцієнт точності виконання тесту (показник концентрації уваги) = швидкість «мінус» середня кількість помилок у рядку(к) поділено на швидкість.

$K = \frac{V - \alpha}{V}$, α – середня кількість помилок = загальна кількість помилок у рядку поділена на кількість робочих рядків:

$\alpha = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}$, де y_i – кількість помилок в рядку, n – кількість робочих рядків

Рівень розвитку швидкості переробки інформації і уважності визначається порівнянням кількісних значень цих показників у даної дитини з нормативними даними (див. табл.).

Фактор швидкості

Вік	Патологія	Слабка	Середня, чи середньовік. норма	Хороша	Висока
Дошк. 6-7 р.	0-14	15-17	18-29	30-39	40 і вище
1 клас	0-19	20-27	28-36	37-44	45 і вище
2 клас	0-22	23-32	33-41	42-57	58 і вище

3-4 клас	0-15	16-25	26-36	37-48	49 і вище
5 кл.	0-19	20-29	30-39	40-50	51 і вище
6 кл	0-24	25-31	32-41	42-55	56 і вище
7		0-36	37-45	46-57	58 і вище
8		0-38	39-48	49-59	60 і вище
9		0-40	41-50	51-64	65 і вище
10		0-44	45-54	55-69	70 і вище
11		0-49	50-62	63-77	78 і вище

Фактор точності

Вік	Патологія	Слабка	Середня, чи середньовік. норма	Хороша	Висока
Дошк. 6-7 р.	0 – 0.88	0.89 – 0.9	0.91 – 0.95	0.96 – 0.97	0.98 – 1
1 – 2 класи	0 – 0.89	0.9 – 0.91	0.92 – 0.95	0.96 – 0.97	0.98 – 1
3 – 7 класи	0 – 0.89	0.9 – 0.91	0.92 – 0.93	0.94 – 0.96	0.97 – 1
8 – 9	0 – 0.9	0.91	0.92 – 0.94	0.95 – 0.97	0.98 – 1
10 – 11	0 – 0.9	0.91 – 0.92	0.93 – 0.95	0.96 – 0.97	0.98 – 1

Потрапляння хоча б одного фактору в графу «Патологія» свідчить про можливу наявність ММД.

Бланк методики П'єрона – Рузера

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік _____ Клас _____

